

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำความรูมาเป็นแนวทางการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษา ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้
 - 1.1 ความหมายและความสำคัญ
 - 1.2 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้
 - 1.3 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้
2. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาและสังคม
 - 2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับสังคม
 - 2.2 การศึกษากับชุมชน
 - 2.3 ปัจจัยสนับสนุนการศึกษากับการพัฒนา
 - 2.4 มาตรฐานการประกอบวิชาชีพของผู้นำทางการศึกษา
3. แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา
 - 3.1 แนวคิดและความหมายของการพัฒนา
 - 3.2 ความหมายของการพัฒนาชุมชน
 - 3.3 แนวคิดของการพัฒนาชุมชน
 - 3.4 พลังชุมชนและทุนทางสังคม
 - 3.5 การศึกษากับการพัฒนาชุมชน
4. แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน
5. การประเมินผล
 - 5.1 ความหมายของการประเมิน
 - 5.2 การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม
 - 5.3 การประเมินผลแบบเสริมพลัง
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการเรียนรู้

การเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ผู้นำทางการศึกษาต้องมีความรู้และความดี ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องมีควบคู่กัน สองสิ่งนี้ขึ้นอยู่กับปัญญา ต้องมีปัญญาเพื่อเห็นทาง ความดีที่อาศัยศรัทธาอย่างเดียวไปไม่ได้ไกล จำเป็นต้องมีปัญญานำ เพราะการใช้ศรัทธาอย่างเดียวนั้นการพัฒนานั้นจะเปลี่ยนแปลงหรือตามไม่ทันเหตุการณ์ ดังนั้นการพัฒนาที่สร้างสรรค์ต้องตั้งอยู่บนฐานของปัญญายืดหยุ่นคล่องตัว หากการพัฒนา คือ มีปัญญาขึ้นเท่านั้น มันจะทำให้สิ่งต่าง ๆ ประสานสอดคล้องลงตัวไปหมด มนุษย์สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการสร้างสรรค์และพัฒนาในด้านเศรษฐกิจและทางด้านสังคมของประเทศ ถ้ามนุษย์ขาดปัญญา หรือไม่มีคุณภาพและประสิทธิภาพ การสร้างสรรค์ และการพัฒนาดังกล่าวก็จะไม่ได้ผล เพราะฉะนั้น การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องการคนที่แข็งแรง มีสุขภาพดี มีสติปัญญา เป็นคนดีมีคุณภาพและประสิทธิภาพ

การเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาจึงมีความสำคัญในการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน เพราะจะทำให้คนมีคุณภาพและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการพัฒนาตนเองและสังคม ได้ดียิ่งขึ้น มีนักวิชาการหลายท่านที่ศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้และให้ทัศนะไว้หลายรูปแบบ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ความหมายและความสำคัญ

การเรียนรู้ของแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกัน ส่งผลให้บุคคลมีวิธีการของตนเอง อันเกิดจากสภาวะแวดล้อม บุคลิกภาพ อารมณ์ และสังคมของแต่ละบุคคล สิ่งที่บุคคลได้รับการถ่ายทอดอย่างเป็นระบบ เป็นขั้นเป็นตอนต่อเนื่องทั้งในห้องเรียนและในชีวิตประจำวัน จะทำให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายและความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

การเรียนรู้ มาถึคอส์ม โนวล์ (Knowles, 1970, pp. 39-46) ศึกษาลักษณะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ สรุปได้ดังนี้

1. เรียนรู้จากการรับรู้ตนเองไปสู่การพึ่งตนเอง
2. ประสบการณ์การเรียนรู้กลายเป็นทรัพยากรสำหรับการเรียนรู้เพิ่มขึ้น
3. เตรียมความพร้อมในการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การปรับตัวของผู้เรียน
4. เรียนรู้เพื่อนำความรู้ไปสู่การปรับตัวในการแก้ปัญหา

การจัดการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองของผู้ใหญ่ ผู้สอนต้องคำนึงถึงปัจจัย ดังนี้

1. บรรยากาศในการเรียนรู้
2. การวินิจฉัยความต้องการของผู้เรียนกับเงื่อนไขในการปฏิบัติของผู้สอน
3. ผู้เรียนมีส่วนร่วมในแผนการเรียนรู้ คือ มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการวางแผน

4. มีการสร้างประสบการณ์เรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน

5. การประเมินผลการเรียนรู้ คือ การประเมินประสบการณ์ความก้าวหน้าของผู้เรียน
สเตเฟน เลิบ (Lieb, 1991) ได้วิเคราะห์การเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ ตามแนวคิดของ
มัลคอล์ม โนวส์ สรุปได้ดังนี้

1. ผู้ใหญ่มีความเป็นอิสระ และเป็นตัวของตัวเอง เขาจะต้องเป็นผู้นำด้วยตัวเอง
โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องมีส่วนร่วมเกี่ยวกับสิ่งที่ค้นหาหรือเรื่องที่เรียนรู้งาน โครงการหรือสิ่งที่เขา
สนใจ เขาจะเข้าไปมีส่วนร่วมที่จะนำไปสู่การตอบสนองสมมติฐาน สำหรับการนำเสนอหรือผู้นำกลุ่ม

2. ผู้ใหญ่มีพื้นฐานของประสบการณ์ชีวิต และมีความรู้ นั่นคือความรู้ต้องสัมพันธ์กับงาน
ตอบสนองครอบครัวและการศึกษาเดิม เขาต้องการเชื่อมโยงความรู้มาสู่ประสบการณ์พื้นฐาน
เขาจะต้องเข้าใจความเกี่ยวข้องของทฤษฎีและความคิดรวบยอดที่นำไปสู่การเป็นผู้มีส่วนร่วม และ
แยกแยะคุณค่าของประสบการณ์ในการเรียน

3. ผู้ใหญ่มีเป้าหมายการเรียนรู้เพื่อการปรับตัว ทำอย่างไรจะช่วยให้เขาบรรลุเป้าหมาย
ได้ การกำหนดจุดประสงค์และกิจกรรมการเรียนรู้จะต้องง่ายในการปฏิบัติ

4. ผู้ใหญ่มีความสัมพันธ์ในการปรับตัว เขาจะต้องมองเห็นเหตุผลในการเรียนบางสิ่ง
บางอย่าง การเรียนรู้นำไปปรับเข้ากับงานหรือตอบสนองที่นำไปสู่ความมีคุณค่าของเขา ดังนั้น
ทฤษฎีและความคิดรวบยอดจะต้องสัมพันธ์และคุ้นเคยกับเขา ความต้องการนี้เป็นส่วนหนึ่งในการ
เลือกกิจกรรมที่สะท้อนภาพให้เห็นความสนใจของเขา

5. การปฏิบัติของผู้ใหญ่ บทเรียนจะต้องมีประโยชน์มากที่เกี่ยวกับงาน เขาจะไม่สนใจ
ในความรู้ สำหรับผลประโยชน์ของเขา ผู้สอนจะต้องบอกความชัดเจนกับเขาว่าบทเรียนนี้จะใช้
ประโยชน์กับเขาในงานได้อย่างไร

6. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่ต้องเป็นที่ยอมรับ ผู้สอนต้องมีประสบการณ์ขององค์ความรู้ดี
นั่นคือการนำเข้าสู่การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน ผู้ใหญ่จะพิจารณาถึงความเหมาะสมในประสบการณ์
และความรู้ และแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระในชั้น

อีลิจิโอ บี. บาซากา (อ้างถึงใน ศักดิ์ชัย นิรัญทวี, 2541, หน้า 87) สรุปว่า การศึกษาที่เหมาะสม
กับยุคโลกาภิวัตน์ในศตวรรษที่ 21 คือ ต้องเป็นการศึกษาลดอคติ มีความหมายคลุมไปถึงการ
เรียนรู้วิธีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงในที่ทำงาน และมีความหมายรวมไปถึงการก่อรูปร่าง
บุคลิกภาพ อีกทั้งยังเปิดโอกาสให้มีการเรียนรู้เวลาใดก็ได้ตลอดชีวิต โดยการเรียนรู้ในการศึกษา
ตลอดชีวิตมีสาระสำคัญ 4 ประการ คือ

1. การเรียนรู้เพื่อรู้ เน้นการเรียนรู้ความรู้ทั่วไปอย่างกว้าง ๆ ผนวกกับการเรียนวิชาจำนวนหนึ่งอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ เป็นการเรียนรู้วิธีการเรียนรู้เพื่อให้ได้ประโยชน์จากโอกาสทางการศึกษาตลอดชีวิต

2. การเรียนรู้เพื่อทำ คือ การฝึกหัดอาชีพหรือการทำงาน จำเป็นต้องพัฒนาความสามารถเผชิญหน้าในสถานการณ์ที่หลากหลายที่ไม่ได้คาดคิดว่าจะเกิดขึ้น และความสามารถในการทำงานเป็นทีม

3. การเรียนรู้เพื่อเป็น ทุกคนจำเป็นต้องมีอิสระเพิ่มขึ้น มีการตัดสินใจที่ถูกต้องและมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อการทำงานของตน

4. การเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกัน ต้องเข้าใจผู้อื่น เข้าใจธรรมเนียมประเพณีและจิตใจของผู้อื่น พระธรรมปิฎก (2541, หน้า 12-64) กล่าวถึง การศึกษากับการวิจัยในการพัฒนาการเรียนรู้ของมนุษย์ให้เกิดปัญญา สรุปว่า การศึกษา คือ ธรรมชาติของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก การฝึก คือ การรู้ฝึกฝน พัฒนาหรือที่เรียกว่า การศึกษานั้นเอง เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา การดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด วิธีดำเนินชีวิตทุกอย่าง มนุษย์ไม่ได้มาเปล่า ๆ แต่มนุษย์ต้องเรียนรู้ ต้องฝึกหัดและพัฒนาขึ้นทั้งสิ้น ชีวิตของมนุษย์จึงเป็นชีวิตที่อยู่ได้ด้วยการศึกษา ชีวิตที่ดี ชีวิตแห่งการศึกษา ซึ่งมีจุดหมายเพื่อนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า ปัญญา เมื่อมีการศึกษาเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา กังอกรงามประณัตขั้นทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ตัวตัดสินใจ คือ ปัญญา พอได้ปัญญาแล้วก็เกิดความรู้ความ เข้าใจ นำมาพัฒนาพฤติกรรมและจิตใจให้ทำได้ ทำเป็น วางท่าทีและปฏิบัติต่อผู้อื่นที่เข้าไปเกี่ยวข้องทุกอย่างได้ถูกต้องเกิดผลดี ดังนั้น ชีวิตมนุษย์จึงต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวกระทำ การที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์หรือจากปัญหา คือ ข้ามพ้นทุกข์ ก็ถึงวิมุตติ คือ บรรลูลิสรภาพและการได้ชีวิตที่ดีงาม ปฏิบัติการสำคัญในการศึกษา คือ ทำอย่างไรให้เกิดปัญญา สิ่งสำคัญ คือ การวิจัย ด้วยการรู้จักคิดและพัฒนาค้นหาความจริง หาทางทำให้ดี สำเร็จ พ้นทุกข์ และแก้ปัญหาคือ การศึกษาและการวิจัยจึงเป็นเรื่องของชีวิตประจำวัน เป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกชีวิต ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องที่จะมาจัดกันเป็นกิจกรรมของสังคม หรือเป็นการวิจัยทางวิชาการ แต่ต้องโยงมาจากรากฐานของการวิจัยในชีวิตประจำวันเลยทีเดียว

ประเวศ วะสี (2542, หน้า 3) ได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ว่าควรมีวัตถุประสงค์ คือ เรียนรู้เพื่อตัวเอง เรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเอง ทั้งใกล้และไกล และเรียนรู้เพื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนกับสิ่งนอกตัว และสามารถจัดการความสัมพันธ์เกื้อกูลกัน

ลักษณะของการเรียนรู้นั้น อัลัน โทมัส (Alan Thomas อ้างถึงใน กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2543, หน้า 12) ระบุว่า ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้มี 8 ประการ ได้แก่

1. การเรียนรู้เป็นการลงมือปฏิบัติ

2. การเรียนรู้เป็นปัจเจกบุคคล
3. การเรียนรู้ได้รับอิทธิพลจากบุคคลในสังคมร่วมกัน
4. การเรียนรู้เป็นการตอบสนองสิ่งที่พบ/ กระตุ้น
5. การเรียนรู้เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต
6. การเรียนรู้ไม่สามารถเปลี่ยนกลับไปกลับมาได้
7. การเรียนรู้ต้องใช้เวลา
8. การเรียนรู้ไม่สามารถเกิดจากการถูกบังคับ

นันทิยา หุดานวัตร และณรงค์ หุดานวัตร (2543, หน้า11) กล่าวว่า กระบวนการวิเคราะห์เป็นเวทีการเรียนรู้ระหว่างผู้นำระดับต่าง ๆ 3 ลักษณะ คือ ผู้นำสามารถถ่ายทอดข้อมูลสู่ผู้นำระดับกลาง ผู้นำระดับกลางได้เรียนรู้จากผู้นำหลัก และผู้นำทุกระดับได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน กระบวนการเรียนรู้เกิดจากการที่ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ต้องคิดอย่างจริงจัง ต้องเสนอความคิดของตนเองต่อกลุ่ม ต้องอภิปรายโต้แย้ง แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและที่สำคัญต้องตัดสินใจเลือกทิศทางและกลยุทธ์ของกลุ่ม

ความสำคัญของการเรียนรู้ อุดุลย์ วังศรีคุณ (2543, หน้า 25-26) ได้ศึกษาถึงความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่มีต่อการพัฒนาชุมชนและสังคม พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีความสำคัญดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นหัวใจหรือแกนกลางของกระบวนการสำคัญ 3 กระบวนการ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีของชาวบ้านและชุมชน อันทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ กระบวนการดังกล่าว คือ กระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา กระบวนการพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรม และกระบวนการสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่สามารถพัฒนาศักยภาพของคนที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร
3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นหัวใจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา การตัดสินใจในการเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและสรุปบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น
4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน
5. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเด่นของการพัฒนาชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วม และมีบทบาทในการกำหนดแผนงาน โครงการและวิธีการดำเนินงาน ส่งเสริมให้การรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และสร้างเครือข่ายเกิดเป็นกระบวนการประชาชน ซึ่งรวมตัวกันหาทางเลือกและทางออกในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

ทิสนา แจมมณี และคณะ (2545, หน้า 13-14) ได้กล่าวถึงลักษณะของการเรียนรู้ไว้ดังนี้

1. การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญา หรือกระบวนการทางสมอง (Cognitive Process) เป็นกระบวนการจัดกระทำต่อข้อมูลและประสบการณ์ มิใช่เพียงการรับข้อมูลหรือประสบการณ์เท่านั้น
 2. การเรียนรู้เป็นงานเฉพาะตนหรือประสบการณ์ส่วนตัว (Personal Experience) ที่ไม่มีผู้ใดเรียนรู้หรือทำแทนกันได้
 3. การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสังคม (A Social Process) เนื่องจากบุคคลอยู่ในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อตน การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงสามารถกระตุ้นการเรียนรู้และขยายขอบเขตทางการเรียนรู้ด้วย
 4. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ทั้งจากความคิดและการกระทำ รวมทั้งการแก้ปัญหาและการศึกษาวิจัยต่างๆ
 5. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ตื่นตัว สนุก (Active and Enjoyable) ทำให้ผู้เรียนรู้รู้สึกผูกพัน เกิดความใฝ่รู้ การเรียนรู้เป็นกิจกรรมที่นำมาซึ่งความสนุกสนาน หรือท้าทาย ใฝ่รู้สู่ยิ่งยาก
 6. การเรียนรู้อาศัยสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม (Nurturing Environment) สภาพแวดล้อมที่ดีสามารถเอื้ออำนวยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ดี
 7. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดเวลาทุกสถานที่ (Anytime and Anyplace) ทั้งในโรงเรียน ครอบครัว ชุมชน
 8. การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลง (Change) กล่าวคือ การเรียนรู้จะส่งผลต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งทางด้านเจตคติ ความรู้สึก ความคิด และการกระทำ เพื่การดำรงชีวิตอย่างปกติสุขและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์
 9. การเรียนรู้เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต (A Lifelong Process) บุคคลต้องเรียนรู้อยู่เสมอ เพื่อการพัฒนาชีวิตจิตใจของตนเอง
- ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์, มาเรียม นิลพันธุ์, ระพีพรรณ ผลองสุข, ฐาปนีย์ ธรรมเมธา และวรรณภา แสงวัฒนกุล (2546, หน้า 18) ได้สรุปสาระสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ได้ 3 ประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้ คือ

1. การเรียนรู้ ควรจะมีลักษณะเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยมีการเรียนรู้เพื่อเป็นและการเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ผู้เรียนควรมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เรียนรู้เพื่อตัวเองเรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเองทั้งใกล้และไกล และเรียนรู้เพื่อปฏิสัมพันธ์กับสิ่งนอกตัว
2. การปฏิบัติ เมื่อมีการเรียนรู้แล้วเกิดความรู้แก่ผู้เรียน โดยนำความรู้มาสืบทอดปฏิบัติผ่านช่องทางต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยมตัวบุคคล วัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิต

มีการเรียนรู้และการปฏิบัติเป็นเนื้อเดียวกัน และมีกระบวนการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นที่มีมุมมองแตกต่างกันออกไป

3. การนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและค่อนข้างถาวรในเรื่องของความรู้ ทักษะ และทักษะ

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550, หน้า 16) ได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ว่าเป็นมวลประสบการณ์ และกิจกรรมการเรียนรู้ที่โรงเรียน หรือครู หรือชุมชน จัดให้นักเรียนในทุกสถานที่ ทั้งในโรงเรียน ครอบครัว และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน โดยมีเป้าหมายให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงตนเอง

สรุป กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการ วิธีการ หรือกิจกรรมที่ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

มีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอเทคนิค วิธีการ และกระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้สามารถแบ่งได้เป็น 12 เทคนิคหรือวิธีการ (ปาริชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิพย์ อบอุ่น, สหทัยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และชลกาญจน์ สาชนนารี, 2552, หน้า 317-324) สรุปได้ดังนี้

1. เทคนิค วิธีการจัดการเรียนรู้ที่จำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย แบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

1.1 ระดับบุคคล มีเทคนิค วิธีการ ดังนี้

1.1.1 การสังเกต

1.1.2 การบันทึกข้อความ ถ่ายภาพถ่าย

1.1.3 การนำเสนอต่อที่ประชุม

1.1.4 การฝึกตอบ-ถาม โดยใช้เหตุผลวิเคราะห์ และสังเคราะห์

1.1.5 ฝึกปฏิจา-วัติ-สนา เมื่อมีการนำเสนอและฟังแล้ว ฝึกปฏิจา-วัติ-สนา หรือถาม-ตอบ ฝึกใช้เหตุผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ ทำให้เกิดความแจ่มแจ้งในเรื่องนั้น

1.1.6 ฝึกตั้งสมมุติฐานและตั้งคำถาม เวลาเรียนรู้อะไรไปแล้วเราต้องสามารถตั้งคำถามได้ว่า สิ่งนี้คืออะไร สิ่งนั้นเกิดจากอะไร อะไรมีประโยชน์ ทำอย่างไรจะสำเร็จประโยชน์อันนั้น และมีการฝึกการตั้งคำถาม ถ้ากลุ่มช่วยกันคิดคำถามที่มีคุณค่าและมีความสำคัญ ก็จะอยากได้คำตอบ

1.1.7 การค้นหาคำตอบจากหนังสือจากการพูดคุย

1.1.8 การฝึกเขียนเรียบเรียงทางวิชาการ

1.2 ระดับกลุ่ม มีเทคนิค วิธีการ ดังนี้

1.2.1 การประชุม

1.2.2 การอภิปรายกลุ่ม

1.2.3 การสาธิต

1.2.4 การจัดนิทรรศการ

1.2.5 การศึกษาดูงาน

1.2.6 การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

1.3 ระดับชุมชน มีเทคนิค วิธีการ ดังนี้

1.3.1 การรณรงค์ด้วยสื่อ และการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชน

1.3.2 การฝึกงาน

1.3.3 ห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล

1.3.4 การฝึกอบรม

1.3.5 การศึกษาดูงาน

1.3.6 การสัมมนา

1.3.8 การแลกเปลี่ยนประสบการณ์

1.3.9 การจัดเวทีเพื่อการรณรงค์

1.4 ระดับเครือข่าย มีเทคนิค วิธีการ ดังนี้

1.4.1 การศึกษาดูงาน

1.4.2 การฝึกอบรม

1.4.3 การประชุมสัมมนา

1.4.4 การประสานงานกับหน่วยราชการ

1.5 ระดับเด็กและผู้ใหญ่

1.5.1 เทคนิคการจัดการศึกษาสำหรับเด็ก ได้แก่ การละเล่น การเล่านิทาน
การลองทำ

1.5.2 เทคนิคการจัดการศึกษาระดับผู้ใหญ่ ได้แก่ การบอกเล่า การประกอบ
พิธีกรรมทางศาสนา การสาธิต การจัดทัศนศึกษา

2. เทคนิค วิธีการจัดการเรียนรู้ที่จำแนกตามลักษณะการให้ความรู้ แบ่งเป็น 2 ประเภท

2.1 การให้การศึกษาแบบทางตรง ได้แก่

2.1.1 การเขียนเขียนบ้านและไร่นา

2.1.2 การประชุม

2.1.3 การสาธิต

2.1.4 การจัดทัศนศึกษา

2.2 การให้การศึกษาทางอ้อม ได้แก่

2.2.1 การจัดนิทรรศการ

2.2.2 การให้การศึกษาผ่านผู้นำ

2.2.3 การใช้สื่อทัศนูปกรณ์

2.2.4 การจัดห้องสมุดชุมชน หรือศูนย์ข้อมูลหมู่บ้าน

3. เทคนิคการประชุมอย่างมีส่วนร่วม เป็นการให้เวทีการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยน

ความคิดเห็นและประสบการณ์กับคนอื่น ทุกคนในที่ประชุมจะได้เรียนรู้ที่จะใช้เหตุผลและผลของการตัดสินใจร่วมกัน การประชุมอย่างมีส่วนร่วมมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 การรวมสถานการณ์ หรือสภาพปัญหาของชุมชน โดยวาดแผนภูมิความคิด

ขั้นที่ 2 จัดลำดับความสำคัญของปัญหา และหาแนวทางในการแก้ไขปัญห โดยการแสดงความคิดเห็นด้วยการเขียน หรือการพูดคุย

ขั้นที่ 3 การสรุปแนวทางในการแก้ปัญหา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการพัฒนาชุมชน

4. เทคนิคการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ด้วยกระบวนการกลุ่มที่สามารถพัฒนาเป็น 3 วิธีหลักเพื่อการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน ได้แก่

4.1 กระบวนการกลุ่ม (Group Dynamics, Group Process) เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ สร้างสรรค์ความรู้โดยกลุ่ม ทุกคนต้องเรียนรู้จากกลุ่มให้มากที่สุด ซึ่งอาจจะจัดกิจกรรมของกระบวนการกลุ่มเพื่อการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม อาทิ เกม บทบาทสมมติ การอภิปรายกลุ่ม เป็นต้น

4.2 การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ (Cooperative Learning) มีการจัดกลุ่มกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแบ่งปันทรัพยากรการเรียนรู้ รวมทั้งเป็นกำลังใจให้แก่กันและกัน และต้องมีความรับผิดชอบร่วมกันที่ว่าความสำเร็จของแต่ละบุคคล ก็คือ ความสำเร็จของกลุ่ม คือ ความสำเร็จของทุกคน กิจกรรมการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ อาทิเช่น การเล่าเรื่องรอบวง มุมสนทนา คู่ตรวจสอบการร่วมกันคิด เป็นต้น

4.3 การเรียนรู้แบบการสร้างสรค์ความรู้ (Constructivist) เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ต้องแสวงหาความรู้ และสร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง ความแข็งแกร่ง ความเจริญงอกงามในความรู้จะเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนอื่น แล้วนำความรู้มาเชื่อมโยงกับบริบทที่เกิดขึ้น

5. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือเป็นศิลปวิทยาการของชาวบ้านที่มีการสืบทอดต่อกันมา วิธีการถ่ายทอดจะมีหลากหลายตามแต่เนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 วิธีการหลัก คือ

5.1 การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การบอกเล่า บอกต่อกันมา
มี 3 ลักษณะ คือ การบอกเล่าโดยตรง การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม และการบันทึก

5.2 การถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร

5.3 การถ่ายทอดแบบผ่านสื่อมวลชน

6. การสร้างเวทีการเรียนรู้ชุมชน จะอยู่ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้ โดยการ

6.1 การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง และกับนักวิชาการ

6.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล และยกระดับข้อมูล

6.3 การเชื่อมประสานผู้นำในชุมชน

7. การเรียนรู้ชีวิตและจิตสำนึก เพื่อแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง มีหลักการอยู่ 3 ประการคือ

7.1 ต้องเรียนรู้สภาพชีวิตที่เป็นจริงของตัวเอง

7.2 เน้นวิธีการแก้ปัญหาที่สนใจคิดว่าทุกปัญหามีทางแก้

7.3 การมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อที่จะได้คิดเป็น

8. การใช้สื่อเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ โดยบทบาทของสื่อจะต้องเป็นฝ่ายกระตุ้นจิตสำนึก
ให้ประชาชนมีความคิด และมีความสามารถในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ และสื่อจะต้องปราศจากการ
ครอบงำจากภายนอก และสื่อนอกจากเทคโนโลยีที่ทันสมัยในปัจจุบัน เช่น โทรศัพท์ วิทยุ สไลด์
และสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ แล้ว ยังมีสื่อพื้นบ้านที่เป็นภาษาถิ่น และสามารถสื่อสารให้เข้าใจได้ง่ายในท้องถิ่น
นั้น ๆ เช่น เพลงพื้นบ้าน ละคร การละเล่น กีฬา ประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ

9. การฝึกทักษะอาชีพ ในโรงเรียนฝึกอาชีพนอกจากสอนในเรื่องการฝึกอาชีพแล้ว
ยังเน้นให้ผู้เรียนได้พัฒนาการคิด โดยการคิดนั้นเป็นไปในทางการแก้ปัญหา ซึ่งทุกคนช่วยกันคิด
ช่วยกันแก้ปัญหา โดยมีความรู้สึกสนิทชิดเชื้อกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

10. เทคนิค A-I-C เทคนิคนี้ให้ความสำคัญต่อการระดมความคิดและการมีส่วนร่วมของ
สมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เป็นกระบวนการที่นำเอาคนเป็นศูนย์กลาง
เนื่องจากคนมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดในชุมชน ร่วมกันวางแผนและทำเพื่อผลแห่งการพัฒนาชุมชน
ของตน

11. เทคนิคการแก้ปัญหาและการพัฒนาตนเองด้วยระบบคู่สัญญา โดยใช้วิธีการให้ผู้
แก้ปัญหาคิดเป็น วางแผนการแก้ปัญหาย่างเป็นระบบและชัดเจนขึ้น มีการดำเนินการควบคุม
การแก้ปัญหของตนภายใต้การรับรู้ของคู่สัญญา ซึ่งทำหน้าที่รับรู้และส่งเสริมพฤติกรรม
การแก้ปัญหของผู้ปฏิบัติ ขั้นตอนหลัก ๆ ได้แก่ การหาคู่สัญญา การตั้งปณิธานและขอคำแนะนำจาก
คู่สัญญา การวางแผนในการแก้ปัญหา ทำสัญญากับคู่สัญญา ลงมือปฏิบัติตามแผนและบันทึกผล
ส่งคู่สัญญา ประเมินผลการปฏิบัติ และปรับปรุงแผนการปฏิบัติ

12. กระบวนการทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เป็นเทคนิคช่วยให้บุคคลได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะตัดสินใจตั้งเป้าหมายและวางแผนในชีวิต ตลอดจนการพัฒนาความคิดเพื่อการดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความหมาย การทำความเข้าใจจะทำให้เขาประสบความสำเร็จในวิธีการสร้างค่านิยมของเขาเอง ภายใต้สถานการณ์ที่กำหนดไว้ตลอดจนส่งเสริมที่จะนำค่านิยมอื่น ๆ ของบุคคลอื่นมาเป็นแหล่งข้อมูลสำหรับตนเอง และสิ่งคาดหวังจากกระบวนการนี้ คือ การเอื้ออำนวยที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำของเราเข้าด้วยกัน ซึ่งมี 4 ขั้นตอนหลัก คือ ขั้นทำความเข้าใจ ขั้นแสดงความสัมพันธ์ ขั้นกำหนดคุณค่า และขั้นแสดงออก

การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ประเวศ วะสี (2546 ก, หน้า 20-33) ได้แสดงทัศนะว่า การเรียนรู้ต้องก่อให้เกิดการพัฒนาใหม่ คือ ความดี การอยู่ร่วมกัน และความรู้ ซึ่งเป็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน (Transformative Learning) หรือบางที่เรียกว่า จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) คือ เมื่อการเรียนรู้เข้าถึงความจริง จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตัวเอง เกิดความเป็นอิสระ ความสุข และความรักต่อเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติ อันนำไปเพื่อชีวิตและการอยู่ร่วมกันที่ดี ซึ่งมีวิธีการหลากหลายที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงความจริง ทั้งวิธีดั้งเดิมทางการปฏิบัติ วิธีการทางศิลปะ ทางสิ่งแวดล้อม ทางการทำงาน ทางสังคม หรือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้เนื่องจาก

1. ฐานความรู้อยู่ที่การปฏิบัติและผู้ปฏิบัติ เป็นการเรียนรู้ในฐานวิถีชีวิตร่วมกัน และเรียนรู้จากการวิเคราะห์ในวิถีชีวิต
2. พื้นที่ทางสังคม หรือพื้นที่ทางสาธารณะ เป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมจากทางดังไปเป็นทางราบที่ประชาชนมีความเสมอภาค เข้ามารวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเรียนรู้ในทุกพื้นที่ ทุกองค์กร และทุกเรื่อง
3. การเรียนรู้ในการปฏิบัติ เป็นการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดพลังปัญญามหาศาลในการทำอะไรให้สำเร็จ สามารถแก้ปัญหาความยากจน ปัญหาสังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และสุขภาพ ธนา นิลชัยโกวิท และอดิสร จันทรสข (2552, หน้า 50-61) กล่าวถึง การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและจิตตปัญญาศึกษาว่า มีจุดประสงค์ 2 ประการ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานของตนเอง
2. การเกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวม

ซึ่งเป้าหมายเชิงรูปธรรมการจัดกระบวนการเรียนรู้ มีองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ คือ การมีสติในชีวิตประจำวัน การเข้าใจและยอมรับตนเอง การมีความเข้าใจและความรักเมตตาต่อผู้อื่น การเข้าใจและยอมรับความจริงตามธรรมชาติ และการเกิดสมัคในตนเอง และการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน มีเงื่อนไข 2 ประการ คือ การได้เรียนรู้วิธีการที่หลากหลายในการพัฒนาตนเองและการมีชุมชนแนวปฏิบัติ

เครื่องมือการเรียนรู้ เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ (2545, หน้า 74-87) กล่าวว่า เครื่องมือในการเรียนรู้ชุมชน ประกอบด้วย การบันทึกข้อมูล แบบสำรวจและแบบสอบถาม ซึ่งชุมชนกำหนดขึ้นเอง การศึกษาฐานงานและการฝึกอบรม หรือการฝึกปฏิบัติ และกล่าวถึงการวัดผลสัมฤทธิ์ของการเรียนรู้ว่า อยู่ที่ความพึงพอใจต่อกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นและพัฒนาขึ้นบนพื้นฐานศักยภาพ และข้อจำกัดของตนเองเปรียบเทียบพัฒนาการในแต่ละช่วงของแต่ละชุมชน

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้

ความเชื่อเกี่ยวกับมนุษย์ คาร์ล โรเจอร์ส (อ้างถึงใน ชิดขงค์ ส. นันทเนตร, 2549, หน้า 4-8) เชื่อว่า โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ทุกคนเป็นคนดีและมีคุณค่าเขามีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความสามารถอยู่ในตนเอง สามารถดำเนินชีวิตของตนเองไปในลักษณะที่ตนเองมีความพึงพอใจ และสร้างสรรค์สังคม มนุษย์ทุกคนต้องการยอมรับนับถือจากผู้อื่น และมนุษย์มีทัศนคติทางบวกต่อตนเอง โดยทั่วไปแล้วบุคคลจะมีการปรับตัวเชิงจิตวิทยาได้ดีถ้าความคิดเกี่ยวกับตนเอง และประสบการณ์ที่ได้รับนั้นสอดคล้องกัน บุคคลที่สามารถปฏิบัติบทบาทได้อย่างสมบูรณ์ ควรมีคุณลักษณะที่สำคัญ คือ

1. เป็นคนที่เปิดกว้างต่อประสบการณ์ใหม่ ยอมรับความเป็นจริงต่าง ๆ รวมทั้งความรู้สึกของตนเอง เพราะถ้าบุคคลไม่สามารถยอมรับความรู้สึกของตนเองจะไม่สามารถเปิดรับการพัฒนาไปสู่จุดสูงสุดของศักยภาพได้
2. ดำเนินชีวิตในสถานการณ์ปัจจุบัน ตระหนักเสมอว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่เกิดในสภาพปัจจุบันและนี่คือความเป็นจริง
3. มีความเชื่อในตนเอง บุคคลต้องไว้วางใจตนเอง เชื่อความรู้สึกของตนเองและทำในสิ่งที่รู้สึกว่าคุณต้อง หรือทำตามธรรมชาติของตนเอง
4. รู้สึกเป็นอิสระ มีความเป็นอิสระในการตัดสินใจเลือกประสบการณ์ต่าง ๆ และมีความรับผิดชอบต่อผลการตัดสินใจเลือกของตนเอง
5. มีความคิดสร้างสรรค์ บุคคลต้องมีความคิดสร้างสรรค์ในด้านต่าง ๆ และรู้สึกว่าเป็นความรับผิดชอบของตนเองที่จะทำให้ดีที่สุด

การเรียนรู้จากประสบการณ์ (Experiential Learning) โรเจอร์ส ได้แยกแยะการเรียนรู้เป็น 2 ประเภท คือ 1) การเรียนรู้ที่เน้นการจำ เช่น การท่องจำศัพท์ การท่องสูตรคูณ และ 2) การเรียนรู้จากประสบการณ์ เช่น ความรู้ที่เป็นการประยุกต์ใช้ ตัวอย่างเช่น การเรียนรู้เรื่องเครื่องยนต์ เพื่อจะได้นำความรู้ไปซ่อมรถยนต์ ลักษณะแตกต่างที่สำคัญ คือ การเรียนรู้จากประสบการณ์จะให้ความสำคัญต่อความต้องการและความสนใจของผู้เรียน การเรียนรู้จากประสบการณ์ด้วยตนเอง อาจเรียกว่าเป็นวิธีการเรียนรู้ตามธรรมชาติเป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นเนื่องจากการปฏิบัติ การดำเนินชีวิต

ประจำวันของบุคคล การศึกษาจากประสบการณ์ (โดยผ่านโครงการต่าง ๆ ที่ผู้อื่นจัดให้หรือสอน) เป็นการนำหลักการของการเรียนรู้จากประสบการณ์มาช่วยในการออกแบบจัดโครงการศึกษาจากประสบการณ์ ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ 1) การที่บุคคลเข้ามามีส่วนร่วม มีส่วนเกี่ยวข้องในการเรียนรู้ 2) การที่บุคคลเป็นผู้คิดริเริ่มเอง 3) การที่ผู้เรียนประเมินตนเอง 4) การเรียนรู้ที่นั้นเกิดผลต่อตัวผู้เรียนเอง

ความต้องการความรู้ของมนุษย์ เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส (Habermas, 1989) ได้นำเสนอความสนใจของมนุษย์ 3 ประการที่บุคคลต้องการ ได้แก่ 1) ความสนใจเชิงเทคนิค (Technical Interests) 2) ความสนใจเพื่อการอยู่ร่วมกับผู้อื่น (Practical Interests) 3) ความสนใจเพื่อความเป็นไท (Emancipatory Interests) ซึ่งนำไปสู่การจัดกลุ่มความรู้ 3 ประเภท ที่สอดคล้องกับความสนใจของมนุษย์ นั่นคือมนุษย์ต้องการความรู้ (Knowledge) 3 ประเภท ได้แก่

1. ความรู้เชิงเทคนิค (Technical Knowledge หรือ Work Knowledge) เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการงาน ข้อมูลความจริง วัสดุสิ่งของต่าง ๆ
2. ความรู้เพื่อการปฏิบัติในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น (Practical Knowledge) เป็นความรู้ที่ใช้เพื่อการสื่อสารกับผู้อื่น การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น
3. ความสนใจเพื่อความเป็นไท (Emancipatory Interests) เป็นความรู้ที่ตระหนักถึงความกดดันจากสังคมที่สร้างคนหรือกลุ่มให้มีหรือไม่มีพลังอำนาจ

ความรู้ 3 ประเภทข้างต้น ได้ถูกแปลเป็นแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ของบุคคล 3 รูปแบบ คือ

1. การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติ (Instrumental Learning) เป็นการเรียนรู้ที่เป้าหมายในการแก้ปัญหา (Task-Oriented Problem Solving)
2. การเรียนรู้เพื่อการสื่อสาร (Communicative Learning) เป็นการเรียนรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของสิ่งที่คนอื่น ๆ สื่อสารมา
3. การเรียนรู้เพื่อความเป็นไท (Emancipatory Learning) หรือการศึกษาเพื่อความเป็นไท (Emancipatory Education) เป็นการศึกษาหรือการเรียนรู้ที่มีจุดเน้นหรือแสดงให้เห็นว่าการเรียนรู้ของบุคคล สามารถช่วยให้เอาชนะความเสียเปรียบด้านการศึกษาที่ตนเองได้รับรู้ได้อย่างไร การที่บุคคลเกิดการเรียนรู้อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะค่านิยมและความเชื่อ (ที่เรียกว่า Meaning Scheme) หรือเป็นการเปลี่ยนมโนทัศน์ทั้งหมดของบุคคลก็ได้ ซึ่งการเปลี่ยนมโนทัศน์เป็นเรื่องของการที่บุคคลหลุดพ้นเป็นอิสระจากความเชื่อและค่านิยมเก่า ๆ ที่เคยมีผลกระทบต่อชีวิตของเขา

การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ แจ็ค เมซีโรว์ (Mezirow, 1991) กล่าวถึง การเกิดการเรียนรู้ของมนุษย์ สรุปได้ว่า การที่บุคคลถึงความหมายหรือเกิดการเรียนรู้อขึ้น เป็นเพราะมีปฏิสัมพันธ์กันขององค์ประกอบ 2 อย่าง คือ สิ่งที่ปฏิบัติเป็นประจำกับสถานการณ์ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสองสิ่งนี้

กระทำโดยการวิพากษ์อดีต (Reflection) ซึ่งบุคคลจะเกิดการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ จะต้องมีความสามารถพื้นฐาน 2 ประการ ได้แก่

1. การใคร่ครวญตนเองอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Reflection) คือ การใคร่ครวญประสบการณ์ของตนเอง ประกอบด้วย พัฒนาการของตนที่ผ่านมา ความเป็นอิสระในการศึกษา เพื่อความเป็นไท ปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนผ่านทางสังคมของตนและในงานที่ทำ

2. การวิพากษ์ตนเอง (Self-Reflection) คือ การมองย้อนอดีตอย่างวิพากษ์ ประกอบด้วย ประวัติและชีวประวัติของตน บทบาทและการยอมรับในสังคม และกรอบความคิดของตนเกี่ยวกับธรรมชาติและการใช้ความรู้

การเรียนรู้จะเกิดการปรับเปลี่ยนกรอบความคิดที่เคยยึดถือมาเป็นมโนทัศน์ใหม่ ที่มีความครอบคลุมกว่าเดิม เปิดกว้าง มีความชัดเจนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้สึนึกคิดได้ เป็นมโนทัศน์ที่เกิดความเชื่อขึ้นมาใหม่ ได้รับการยอมรับว่าเหมาะสม สามารถเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงมี 3 ขั้นตอนที่สำคัญ คือ

1. ตระหนักว่าสมมติฐานและแนวคิดต่าง ๆ มีผลต่อการคิดอย่างไรและทำไมสมมติฐานเหล่านั้นจึงมีผลต่อกระบวนการคิด ความเข้าใจ และความรู้สึกรู้สึกของคน และต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัว

2. บุคคลเริ่มปรับเปลี่ยนกรอบความคิด ลักษณะนิสัยที่จะช่วยให้เกิดมโนทัศน์ใหม่ที่มีความครอบคลุมและชัดเจนและเป็นมโนทัศน์ที่คำนึงถึงองค์ประกอบหลาย ๆ ด้าน

3. บุคคลปฏิบัติหรือทำการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ โดยใช้ความรู้ความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ หรือใช้มโนทัศน์ใหม่เป็นแนวทางการปฏิบัติ

เอ็ดเวิร์ด เทเลอร์ (Taylor อ้างถึงใน ธนา นิลชัยโกวิทย์ และอดิสร จันทรสุษ, 2552, หน้า 22) ได้สรุปองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงตามทัศนะของเมชิโรว์ว่า ประกอบด้วยประสบการณ์ 3 ประการ คือ

1. ประสบการณ์ของบุคคล (Experience)
2. การใคร่ครวญอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Reflection)
3. การแลกเปลี่ยนความคิดอย่างมีเหตุผล (Rational Discourse)

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาและสังคม

ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับสังคม

การศึกษาับสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เนื่องจากการศึกษาเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้การพัฒนาสังคมบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ เพราะการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดวิถีวัฒนธรรมของพัฒนาสังคมดำเนินไปในทิศทางที่ประสงค์ และ

ในทางกลับกันสังคมก็มีอิทธิพลต่อระบบการศึกษา เป็นผู้กำหนดรูปแบบของการศึกษา ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการศึกษากับสังคมมีความสัมพันธ์กันในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

ลักษณะทางสังคมของการศึกษา เบิร์มเบ็ค (Brembeck อ้างถึงใน ศรีวรรณ มีคุณ, 2544, หน้า 68-69) นักวิชาการด้านสังคมวิทยาการศึกษา ได้ศึกษาลักษณะทางสังคมของการศึกษาและได้สรุปลักษณะที่สำคัญไว้ 5 ประการดังนี้

1. การเรียนการสอนเป็นการกระทำทางสังคม (Social Acts) ซึ่งหมายถึงการกระทำระหว่างบุคคลกับบุคคล และหากการกระทำดังกล่าวเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีเป้าหมาย จะเรียกว่ามี “ปฏิสัมพันธ์ (Social Interaction)”

2. ห้องเรียน เป็นเสมือนสังคมเล็ก ๆ สังคมหนึ่ง ซึ่งมีเป้าหมายในการศึกษาแก่สมาชิก

3. โรงเรียนเป็นสถาบันสังคม (Social Institution) ซึ่งมีแบบแผนวัฒนธรรมของตนเอง โดยเฉพาะโรงเรียนประกอบด้วย ครูใหญ่ ครู นักเรียนและบุคลากรอื่น ๆ การปะทะสังสรรค์ระหว่างบุคคลเหล่านี้ จะส่งผลต่อการเรียนการสอนของโรงเรียน

4. สังคมเป็นผู้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นเพื่อทำหน้าที่ให้การศึกษา โรงเรียนจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของสังคมที่ช่วยให้สังคมบรรลุเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากสังคมเป็นผู้กำหนดรูปแบบเนื้อหาของวิชาให้กับโรงเรียน ดังนั้น โรงเรียนและสังคมจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

5. การศึกษา เป็นพลังทางสังคม (Social Force) ดังนั้นนอกจากการถ่ายทอดทักษะความรู้ ค่านิยมแล้ว โรงเรียนจะต้องสอดแทรกความเป็นผู้นำทางด้านศีลธรรม จริยธรรมให้แก่ นักเรียนด้วย

ลักษณะดังกล่าว ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาับสังคมมีความใกล้ชิดและเป็นสิ่งที่จะต้องอยู่ควบคู่กันแยกไม่ออกการศึกษาเป็นสถาบันสังคมที่มีความสำคัญและมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสังคมที่พึงปรารถนาของสมาชิก การศึกษาจึงมีหน้าที่ซึ่งเอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาสังคมดังต่อไปนี้

1. หน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรม (Cultural Transmission) สืบเนื่องจากการที่สังคมแต่ละสังคมมีแนวความคิด ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งเป็นหลักของสังคม การศึกษามีหน้าที่ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมดังกล่าว เพื่อการธำรงรักษาและสืบทอดให้แก่สมาชิกรุ่นหลังของสังคมได้ยึดถือเป็นแนวในการดำเนินชีวิต

2. หน้าที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม (Social Integration) การศึกษาเป็นกิจกรรมหลักที่จะทำให้ชุมชน ซึ่งมีความแตกต่างสามารถหลอมรวมกันได้ และช่วยทำให้เกิดความ

รู้สึกเป็นพวกเดียวกัน คือ การทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ในสิ่งเดียวกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความกลมเกลียว
ขึ้นในหมู่สมาชิกและเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

3. หน้าทีสร้างนวัตกรรม (Innovations) นวัตกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นใน
สังคม ส่วนใหญ่มีจุดเริ่มต้นจากการค้นคว้าวิจัย ทดลองของสถาบันการศึกษาในระดับต่าง ๆ และ
สถาบันการศึกษาในสังคมก็จะมี การค้นพบสิ่งใหม่ ๆ อยู่เสมอ ดังนั้น “การศึกษา” จึงถูกคาดหวัง
จากสังคมให้ทำหน้าที่เป็นผู้นำในการสร้างนวัตกรรมหรือสิ่งใหม่ ๆ ให้กับสังคม

4. หน้าทีคัดเลือกและจัดสรร (Selection Allocation) ในสังคมปัจจุบันการศึกษาทำหน้าที่
คัดเลือกและจัดสรรอาชีพให้แก่สมาชิกในสังคม ความรู้ ผลการเรียนรู้และระดับการศึกษาเป็นเครื่องมือ
ในการเลื่อนฐานะทางสังคมของสมาชิก

5. หน้าทีพัฒนาบุคคล (Personal Development) การศึกษาในระดับโรงเรียนจะช่วยพัฒนา
ทักษะและความสามารถด้านต่าง ๆ ให้แก่ผู้เรียน ซึ่งจะช่วยให้กลายเป็นสมาชิกที่มีระเบียบวินัยในสังคม

การศึกษากับชุมชน

การศึกษากับชุมชนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เช่นเดียวกับการศึกษากับสังคม เพียงแต่
ชุมชนเป็นกลุ่มคนที่เล็กลงและมีความสัมพันธ์กับการศึกษายิ่งขึ้น ซึ่งตามแนวคิดของอุทัย ดุลยเกษม
และอรศรี งามวิทย์พงศ์ (2540, หน้า 84-89) สรุปได้ว่า ปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้โรงเรียนสามารถ
ทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน มีดังนี้

1. มีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน
2. การมีส่วนร่วมและความสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ
3. การปรับเปลี่ยนโครงสร้างของการจัดการศึกษาเป็นแนวราบ
4. นโยบายของรัฐ เช่น ขยายความต้องการของรัฐเพียงฝ่ายเดียว มาเป็นความต้องการ
ของผู้เรียนและชุมชน ใช้แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบโรงเรียน
เพื่อพัฒนาผู้เรียนและชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีพและการถ่ายทอดสติปัญญาอย่างต่อเนื่อง
ของชุมชน

5. ชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อการพัฒนา เช่น มีทรัพยากรในบริบทของชุมชน มีกลุ่มผู้นำ
ความสัมพันธ์เชิงสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

ศรีวรรณ มีคุณ (2544, หน้า 72-74) ได้สรุปแนวคิดการศึกษากับการพัฒนาสังคมไว้ว่า
การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาสังคมให้เป็นไปตามแนวทางที่พึงประสงค์ ด้วยหน้าที่
หลักของการศึกษามีต่อสังคม 5 ประการ คือ การถ่ายทอดวัฒนธรรม การสร้างความเป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกันในสังคม การสร้างนวัตกรรมใหม่ ๆ การคัดเลือกและจัดสรรและการพัฒนาบุคคล ดังนี้

1. การพัฒนาบุคลิกภาพและสติปัญญาของสมาชิกในสังคม

2. การฝึกทักษะอาชีพให้แก่สมาชิกในสังคม
3. การศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่วิทยาการใหม่ ๆ ให้แก่สังคม
4. การสร้างความเสมอภาคและความเป็นธรรมในสังคม
5. การสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงในสังคม
6. การสร้างไว้ซึ่งอุดมการณ์ทางสังคม

สาระการเรียนรู้การบริหารสถานการศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา 2546, หน้า 200-207) ได้สรุปความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ดังนี้

1. บทบาทของโรงเรียนต่อชุมชน โรงเรียนเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม มีบทบาทหน้าที่ดังนี้
 - 1.1 แหล่งอบรมคนให้ชุมชน
 - 1.2 แหล่งวิทยาการและวิทยาการของชุมชน
 - 1.3 ส่งเสริมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เช่น เรียนภาษาเดียวกัน เรียนรู้หลักพื้นฐานทางสังคมเดียวกัน สร้างความสำนึกในท้องถิ่นและชุมชน ช่วยเผยแพร่อุดมการณ์หรือคตินิยมของชาติ เป็นต้น

1.4 นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชน เช่น ส่งเสริมการพัฒนาของปัจเจกบุคคล ส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ใหม่ มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ประเมินกิจกรรมของชุมชน เป็นต้น

2. บทบาทของชุมชนต่อโรงเรียน เนื่องจากโรงเรียนเป็นสถาบันของชุมชน ดังนั้นโดยชุมชน เพื่อประโยชน์ของชุมชนโดยตรง ชุมชนจึงมีบทบาทดังนี้

2.1 บทบาทของชุมชนระดับชาติและระดับท้องถิ่น เช่น ตัวแทนของชุมชนเข้าไปเป็นคณะรัฐบาล กำหนดแนวนโยบายและเป้าหมายการพัฒนาประเทศ ส่วนหนึ่งมอบให้กระทรวงศึกษาธิการ ผ่านมายังสถานศึกษาได้ปฏิบัติตาม คณะบริหารจัดการในระดับจังหวัด และชุมชนที่เข้ามามีบทบาทในสถานศึกษา เช่น คณะกรรมการสถานศึกษา สนับสนุนการศึกษา เป็นต้น

2.2 ชุมชนควรมีสติที่จะเข้ามามีส่วนรับรู้ กำหนดทิศทางและเป้าหมายของโรงเรียนด้วยตนเอง เพราะโรงเรียนเป็นสถาบันของชุมชน

2.3 ชุมชนและโรงเรียนต้องเกี่ยวข้องและร่วมมือกันอยู่เสมอ โดยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดความรู้สึกรับรู้ความเป็นเจ้าของและพร้อมที่จะร่วมแก้ปัญหาของโรงเรียน

2.4 ชุมชนนำแนวคิด ทิศทางและความเคลื่อนไหวของโรงเรียนออกเผยแพร่ได้กว้างขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนมาจากหลายกลุ่มเป้าหมาย เช่น เกษตรกร พ่อค้า ผู้นำชุมชน ทำให้โรงเรียนแสดงบทบาทได้มากขึ้น

อมรวิชช์ นาครทรรพ และคณะ (2551, หน้า 137- 142) ได้กล่าวถึง ข้อค้นพบและข้อคิดเกี่ยวกับบทบาทของโรงเรียนจากการสังเคราะห์ประสบการณ์ในชุด โครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน ดังนี้

1. โรงเรียนมีบทบาทในการให้การศึกษาในระบบโรงเรียนต่อบุตรหลานของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งจะเน้นที่คุณลักษณะที่พึงประสงค์ในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านลักษณะนิสัย ประสพการณ์ชีวิต เนื้อหาจากหลักสูตรส่วนกลางของกระทรวงศึกษาธิการ

2. โรงเรียนส่วนใหญ่แล้วได้ร่วมมือกับกิจกรรมของชาวบ้านในงานประเพณีและการละเล่นต่าง ๆ โดยอำนวยความสะดวกให้ชุมชนในเรื่องอาคาร สถานที่ และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ เช่นเดียวกับชุมชนเองก็มีส่วนร่วมกับโรงเรียนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การบริจาค การช่วยเหลือ คณะกรรมการโรงเรียน เชิญผู้รู้มาเป็นวิทยากรให้ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นแก่นักเรียนและการเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียน

3. โรงเรียนได้มีบทบาทเป็นที่ปรึกษาในด้านความรู้วิชาการต่าง ๆ ให้แก่ประชาชนหากต้องการคำแนะนำ นอกจากนี้โรงเรียนยังได้ร่วมมือกับชุมชนในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่ชุมชนส่วนใหญ่กำลังประสบอยู่ เช่น ปัญหาการระบาดของไข้เลือดออก ปัญหาการขาดแคลนอาหารกลางวันของเด็กในโรงเรียน ปัญหาเรื่องค่านิยมที่ไม่ถูกต้อง เป็นต้น

4. โรงเรียนยังขาดความรู้เฉพาะในเรื่องที่นอกเหนือไปจากหลักสูตรเนื้อหาของส่วนกลาง และผู้สอนเองก็รู้สึกว่าตนยังขาดความรู้ในวิชาต่าง ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับงานอาชีพ

5. โรงเรียนส่วนใหญ่มีความพร้อมด้านกายภาพและสภาพแวดล้อม มีพื้นที่กว้าง มีอาคารเรียนและยังมีพื้นที่ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงข้อค้นพบและข้อคิดเกี่ยวกับชุมชน ดังนี้

1. ลักษณะคุณค่าทางวัฒนธรรมที่พบในชุมชนมีความสำคัญยิ่งคือการถ่ายทอดความรู้หรือภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน

2. ชุมชนส่วนใหญ่แล้วเป็นสังคมของคนเก่าแก่ที่มีความผูกพันกันหลายชั้น มีวิถีชีวิตและวิธีแก้ปัญหาโดยใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านสอดคล้องประสานกับความคิดแนวใหม่ที่พยายามสร้างสังคมให้เป็นกลุ่มก้อนด้วยการปรับตัวเข้าหากันของคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ ซึ่งเป็นไปทั้งในลักษณะกลุ่มเครือญาติและกลุ่มกิจกรรม และพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ยึดมั่นในพุทธศาสนาและคุณธรรม

3. ภูมิปัญญาของชุมชนจะเป็นกลไกที่มีความสำคัญยิ่งต่อศักยภาพของชุมชนนั้น ๆ เนื่องจากภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนในชุมชน ซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับปรุง พัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมาในวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมและยุคสมัย

4. ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน มีความสำคัญต่อการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิต ชาวบ้านสามารถหาได้ในชุมชนและในป่ารอบ ๆ ชุมชน ชาวบ้านตื่นตัวในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน

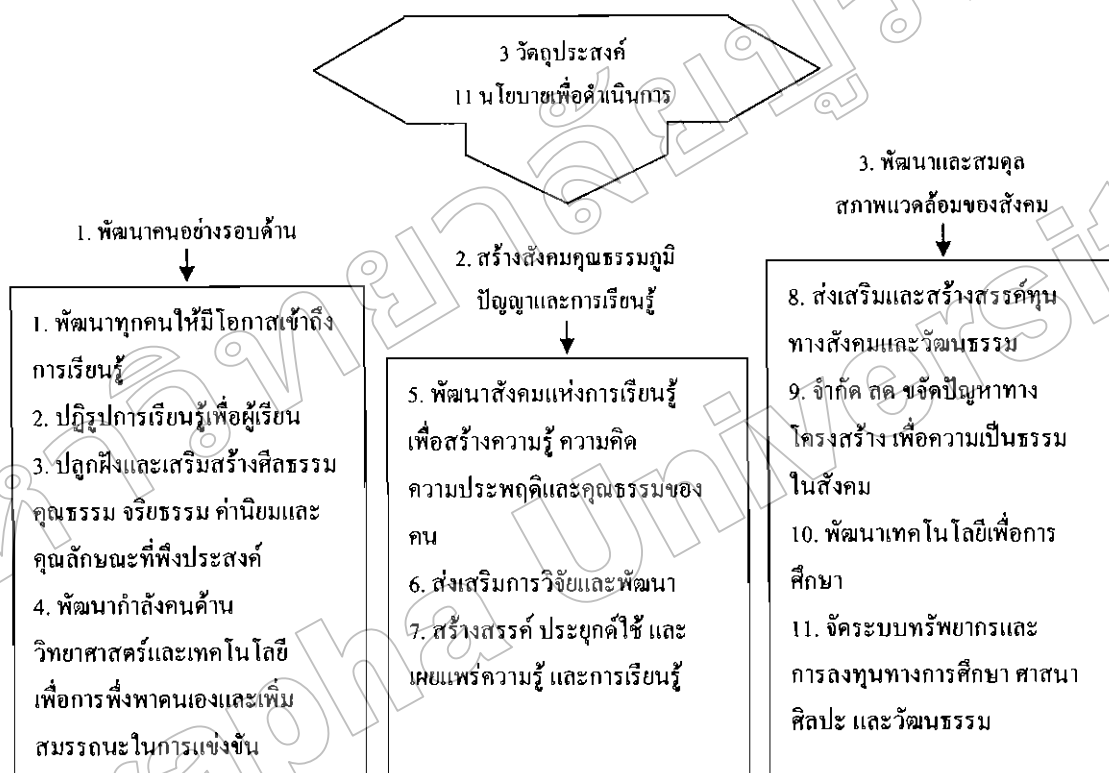
5. ในแต่ละชุมชนประกอบไปด้วยครอบครัว แต่ละครอบครัวเป็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งของชุมชน ครอบครัวส่วนใหญ่ยังคงทำหน้าที่ถ่ายทอดค่านิยม อบรมสั่งสอนบุตรหลานให้เป็นคนดี เรียนรู้การช่วยเหลือตนเองและการช่วยทำงานในครอบครัว เด็กที่มาจากครอบครัวที่ดีและมีความสุข จะมีโอกาสและเรียนรู้ได้ดีกว่าเด็กที่มาจากครอบครัวแตกแยก เพราะเมื่อครอบครัวแตกแยกจะนำมาซึ่งปัญหาอื่น ๆ ในสังคม

ปัจจัยสนับสนุนการศึกษากับการพัฒนา

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2545 มาตรา 8 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545, หน้า 16-17) ให้ยึดหลักการจัดการศึกษาเป็นศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชนทุกคน หลักการสำคัญ 3 ประการ คือ เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชนทุกคน สถานศึกษาต้องพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องทั้งร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา และมาตรา 29 ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ให้สถานศึกษาร่วมกับชุมชนพัฒนาบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กร ชุมชนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษา อบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน ซึ่งแผนการศึกษาแห่งชาติ (พุทธศักราช 2545 - 2549) ได้กำหนดหลักปรัชญา กรอบแนวคิด และเจตนารมณ์ ดังนี้

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ยึดทางสายกลางบนพื้นฐานของความสมดุลพอดี รู้จักประมาณอย่างมีเหตุผล มีความรอบรู้เท่าทันโลก เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เพื่อมุ่งให้เกิด การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย ยึด “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพื่อให้คนไทยมีความสามารถพึ่งตนเองได้ ก้าวทันโลกไปพร้อมกับรักษาเอกลักษณ์ความเป็นไทย สามารถเลือกใช้ความรู้และเทคโนโลยีได้อย่างคุ้มค่าเหมาะสมพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงควบคู่ไปกับการมีคุณธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต เป็นแผนบูรณาการแบบองค์รวมของชีวิตเป็นองค์รวมของการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม รวมถึงธรรมชาติอย่างสมดุล พึ่งพาอาศัย และสนับสนุนซึ่งกันและกัน มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยมีครอบครัวเป็นสถาบันหลักที่สำคัญที่สุดพัฒนาชีวิตให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นคนดี คนเก่ง

และมีความสุข สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม มีจริยธรรมในการดำเนินชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข พัฒนาสังคมให้เข้มแข็งและมีคุณภาพ ดังนี้ 1) สังคมคุณภาพเที่ยงธรรม โปร่งใส ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพสมบูรณ์ 2) สังคมแห่งภูมิปัญญา และการเรียนรู้ ทุกคนในสังคมใฝ่รู้และพร้อมที่จะเรียนรู้ 3) สังคมแห่งความสามัคคีและเอื้ออาทรต่อกัน เป็นสังคมที่ดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ ศิลปะและวัฒนธรรมแห่งความเป็นไทย ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 แผนการศึกษาแห่งชาติ

มาตรฐานการประกอบวิชาชีพของผู้นำทางการศึกษา

การประกอบวิชาชีพทางการศึกษาเป็นวิชาชีพที่มีความสำคัญ ตามพระราชบัญญัติสภาครูและบุคลากรทางการศึกษา, 2546 (สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา, 2546, หน้า 75-76) ได้ออกข้อบังคับคุรุสภาว่าด้วยมาตรฐานวิชาชีพและจรรยาบรรณของวิชาชีพ พุทธศักราช 2548 หมวดที่ 2 มาตรฐานการปฏิบัติงาน ข้อ 10 ผู้ประกอบวิชาชีพครู ต้องปฏิบัติงานตามมาตรฐานการปฏิบัติงาน ดังต่อไปนี้

1. ปฏิบัติกิจกรรมทางวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาวิชาชีพครูอยู่เสมอ
2. ตัดสินใจปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ โดยคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นกับแก่ผู้เรียน

3. มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เต็มตามศักยภาพ
4. พัฒนาแผนการสอนให้สามารถปฏิบัติได้เกิดผลจริง
5. พัฒนาสื่อการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพอยู่เสมอ
6. จัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยเน้นผลถาวรที่เกิดแก่ผู้เรียน
7. รายงานผลการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนได้อย่างมีระบบ
8. ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้เรียน
9. ร่วมมือกับผู้อื่นในสถานศึกษาอย่างสร้างสรรค์
10. ร่วมมือกับผู้อื่นในชุมชนอย่างสร้างสรรค์
11. แสวงหาและใช้ข้อมูลข่าวสารในการพัฒนา
12. สร้างโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ในทุกสถานการณ์

ข้อ 11 ผู้ประกอบวิชาชีพผู้บริหารสถานศึกษา และผู้บริหารการศึกษาต้องปฏิบัติงานตาม

มาตรฐานการปฏิบัติงาน ดังต่อไปนี้

1. ปฏิบัติกิจกรรมทางวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาวิชาชีพการบริหารการศึกษา
2. ตัดสินใจปฏิบัติการต่างๆ โดยคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นกับการพัฒนาของบุคลากร
ผู้เรียน และชุมชน
3. มุ่งพัฒนาผู้ร่วมงานให้สามารถปฏิบัติงานได้เต็มตามศักยภาพ
4. พัฒนาแผนงานขององค์กรให้สามารถปฏิบัติได้เกิดผลจริง
5. พัฒนาและใช้นวัตกรรมการบริหารจนเกิดผลงานที่มีคุณภาพสูงขึ้นตามลำดับ
6. ปฏิบัติงานขององค์กรโดยเน้นผลถาวร
7. รายงานผลการพัฒนาคุณภาพการศึกษาได้อย่างเป็นระบบ
8. ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี
9. ร่วมมือกับชุมชนและหน่วยงานอื่นอย่างสร้างสรรค์
11. เป็นผู้นำและสร้างผู้นำ
12. สร้างโอกาสในการพัฒนาได้ทุกสถานการณ์

มาตรฐานการปฏิบัติงานของผู้นำทางการศึกษาสรุปได้ว่า ผู้นำทางการศึกษาต้องทำงานร่วมกับผู้อื่นในโรงเรียน และชุมชนอย่างสร้างสรรค์ สร้างกระบวนการเรียนรู้ได้ทุกสถานการณ์ เป็นผู้นำและพัฒนาผู้นำ และสร้างโอกาสในการพัฒนาได้ทุกสถานการณ์

แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา

แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา

การพัฒนา เป็นคำที่มีผู้ให้ความหมายแตกต่างกัน มีนักวิชาการให้ความหมายและแนวคิดการพัฒนาไว้ ดังนี้

พัฒน์ สุจันงค์ (2531, หน้า 1) สรุปว่า การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน รวมทั้งสภาพแวดล้อมรอบตัวเราให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ เป็นการกระทำให้เกิดขึ้นที่ต่อเนื่อง โดยเน้นความเสมอภาคและการกระจายสิทธิผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและทั่วถึงทั้งการศึกษา สังคม อาชีพและการปกครอง

โยนิต ปิ่นเปี่ยมรักษ์ (2533, หน้า 5) ให้ความหมายว่า การพัฒนา คือ กระบวนการเพื่อเพิ่มความสามารถของคนส่วนใหญ่ที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาเป็นกระบวนการระยะยาว และจะต้องส่งผลต่อคนส่วนใหญ่ 3 ลักษณะ คือ ความก้าวหน้า ความมั่นคง และความเป็นธรรม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540, หน้า 3) ได้สรุปความหมายของการพัฒนาไว้ดังนี้ ประการที่หนึ่ง การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงตามแผน หรือการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง ประการที่สอง เป้าหมายสุดยอดของการพัฒนาอยู่ที่คน คนเป็นทั้งผู้ถูกพัฒนาและผู้รับผลของการพัฒนา ประการที่สาม เป้าหมายของการพัฒนาคน กลุ่มคนหรือสังคม คือ ความกินดีอยู่ดีด้านต่าง ๆ หรือสภาพสังคมที่ดี ซึ่งรวมถึงสภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองด้วย

อมร รักษาศักดิ์ (2541, หน้า 924) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาไว้ว่า การพัฒนานี้สามารถแยกพิจารณาออกได้สองความหมาย คือ ความหมายอย่างแคบกับอย่างกว้าง ดังนี้ ความหมายอย่างแคบ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในตัวระบบกระทำการเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงตามความหมายนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงคุณภาพ ความหมายอย่างกว้าง หมายถึง กระบวนการของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นความหมายที่รวมเอาการเปลี่ยนแปลงในด้านคุณภาพ การเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณ และการเปลี่ยนแปลงในด้านสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน

ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร (2542, หน้า 33-34) ให้ความเห็นว่า การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมแสดงให้เห็นว่าการพัฒนามีใช้เรื่องของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ หรือการพัฒนาอุตสาหกรรมเพียงอย่างเดียว แต่เต็มไปด้วยเรื่องราวของการควบคุม การจัดระเบียบ การใช้อำนาจและความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบใด ล้วนเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และเป็นเทคนิควิธีการในการครอบงำทั้งสิ้น

สุกชัย เจริญวงศ์ (2544, หน้า 163) ให้ความเห็นว่า การพัฒนามีการปรับเปลี่ยนและหลากหลาย มีกลไก กระบวนการผลิตทั้งระดับมหภาคและจุลภาค เป็นอุดมการณ์อำนาจ เป็นเครื่องมือที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้าน ชุมชนสามารถต่อรองกับกลุ่มอำนาจที่เหนือกว่าได้

ศรีวรรณ มีคุณ (2544, หน้า 16) ได้สรุปว่า การพัฒนา คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น โดยอาศัยรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสมกับสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของแต่ละประเทศ โดยจำเป็นต้องยึดหลักคุณภาพของการพัฒนา คือ ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ และทรัพยากรที่เหมาะสม และเป็นธรรมแก่คนในสังคม โดยจะต้องถือว่าคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและจุดมุ่งหมายสูงสุดของการพัฒนา คือ การพึ่งตนเอง

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2550, หน้า 3-8) กล่าวว่า การพัฒนาเป็นคำที่มีความหมายหลากหลาย ขึ้นอยู่กับค่านิยมและทัศนคติที่แตกต่างกัน จึงมีการนำทฤษฎีสังคมต่าง ๆ มาใช้เป็นหลักหรือกรอบความคิดในการอธิบายการทำงานของสังคมทำให้เกิดวิธีการพัฒนาที่หลากหลายทั้งวิธีการแยกส่วนและองค์รวม ทั้งที่คำนึงถึงความยั่งยืนและเฉพาะหน้า นอกจากนี้ยังได้ให้ความหมายสรุปเป็นแนวคิดของการพัฒนา 4 ประการ ได้แก่ 1) เกี่ยวกับการวางแผน หมายถึง กระบวนการเคลื่อนย้ายจากการด้อยพัฒนาให้หลุดพ้นจากความยากจน 2) เกี่ยวกับการปฏิบัติ หมายถึง การชักชวนหรือกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง 3) เกี่ยวกับเทคโนโลยี หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยนักสร้างสรรค์นวัตกรรมทางเทคนิค 4) สมมติฐานของการพัฒนา หมายความว่า การพัฒนาเป็นไปตามค่านิยม โครงสร้างทางสังคม การจัดสรรและการกระจายทรัพยากร และขึ้นอยู่กับนักการเมือง

สรุป การพัฒนา คือ กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่มีทิศทางไปสู่เป้าหมายที่ดีขึ้น ทั้งคนและสิ่งแวดล้อม ซึ่งรวมถึงเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการแสวงหาทางเลือกใหม่ วิถีใหม่ ที่เอื้อให้เกิดสายใยผูกพันระหว่างคนในสังคม และบริบทที่หลากหลายทั้งการศึกษา สาธารณสุข การผลิตและการบริโภค ที่เน้นวิถีเชิงวัฒนธรรมของชุมชน และการจัดการสมัยใหม่เท่าที่จำเป็น มีเป้าหมาย เพื่อการพัฒนาคนให้มีความรู้ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของตน และอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ความหมายของการพัฒนาชุมชน

องค์การบริหารวิเทศกิจ (ICA) ของสหรัฐอเมริกา (AID) (อ้างถึงใน จีรพรรณ กาญจนะจิตร, 2526, หน้า 8) ให้คำจำกัดความว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) แห่งการกระทำทางสังคม ซึ่งราษฎรในชุมชนนั้น ๆ ร่วมกันจัดวางแผนและลงมือปฏิบัติตามแผน ซึ่งแผนจะกำหนดกลุ่มของคนแต่ละบุคคลว่า มีความต้องการอย่างไรและมีปัญหาาร่วมกันอะไรบ้าง

และจัดทำแผนของกลุ่มและของแต่ละบุคคล เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ สามารถแก้ปัญหาเหล่านั้น โดยพยายามจะขอความช่วยเหลือทั้งด้านบริการและวัสดุจากองค์การรัฐบาลและที่มีใช้รัฐบาลได้

ระคม มหาสารานนท์ (อ้างถึงใน จีรพรรณ กาญจนะจิตรรา, 2526, หน้า 20) ให้ ความหมายว่า การพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนาความรู้ความสามารถของประชาชนในชุมชนเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการช่วยตนเอง เพื่อนบ้านและชุมชนให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยร่วมมือกันระหว่างประชาชนกับรัฐบาล การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการที่นำเอาบริการของรัฐ ผสมเข้ากับความต้องการของประชาชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (อ้างถึงใน จินตนา สุจิตานนท์, 2549, หน้า 46-47) ได้เสนอไว้ใน หลักการพัฒนาชุมชนประยุกต์ เกี่ยวกับขั้นตอนในการพัฒนา ดังนี้

1. การศึกษาชุมชน เป็นการศึกษาวเคราะห์ความเป็นจริงเกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความต้องการและปัญหาของชุมชน
2. การวิเคราะห์ จัดลำดับของปัญหาและความต้องการของชุมชน
3. การจัดตั้งกลุ่มของประชาชน เพื่ออภิปรายปัญหาต่าง ๆ ก่อนลงมือปฏิบัติชุมชนต้องมี กิจกรรมเป็นรูปธรรม
4. การวางแผน ควรตรงกับความต้องการของชุมชน และดึงพลังชุมชนมาร่วมด้วย
5. การปฏิบัติตามแผน ควรมีการตรวจสอบอีกครั้งก่อนดำเนินการ
6. การควบคุมและติดตามผล เพื่อช่วยให้งานดำเนินการไปตามแผน
7. การประเมิน โครงการ ขณะดำเนินงานและหลังหลังการดำเนินงาน

จินตนา สุจิตานนท์ (2547, หน้า 45) สรุปว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการ ปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนและชุมชนให้ดีขึ้น เน้นการพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วมของ ประชาชน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550 ข, หน้า 115-127) กล่าวถึงความรู้ที่เป็นปัจจัยของการพัฒนา ว่าเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่าง ๆ มีดังนี้

ตัวเหตุการพัฒนาสังคม ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การทางสังคม ความเป็นผู้นำ การติดต่อกับโลกภายนอก การศึกษาอบรม การเปลี่ยนแปลงทางสังคม สื่อสารมวลชน การพึ่งตนเอง นวัตกรรม ความสามารถ จินตภาพสมัยใหม่ การเคลื่อนที่ประเภทต่าง ๆ ความเต็มใจ เศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมของประชาชน ความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง ความเป็นเมือง ความยั่งยืน แข็งแรงความรักถิ่นฐาน

หลักการพัฒนาสังคม ได้แก่ หลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน หลักช่วยกันคิด ช่วยกันทำ หลักประชาชนช่วยตนเองพึ่งตนเอง หลักยึดวัฒนธรรมท้องถิ่น หลักยึดผู้นำท้องถิ่น

หลักการประสานงาน หลักการทำงานเป็นกลุ่มและการทำงานกับกลุ่มคน หลักการให้การศึกษา หลักการวางโครงการ หลักการประเมินผล หลักการเริ่มจากประชาชนมีอยู่ เป็นอยู่ หลักการรักษาสมดุล หลักการสร้างเครือข่าย

วิธีการและขั้นตอนการดำเนินงานพัฒนา ได้แก่

1. ควรเริ่มต้นจากสภาพที่ประชาชนเป็นอยู่
2. สิ่งที่จะต้องพัฒนาเป็นลำดับแรกอาจเป็นด้านเศรษฐกิจ
3. ทุกสังคมมีความเป็นอยู่และความเป็นมาของตนอยู่แล้วการที่เราจะเปลี่ยนแปลง จะต้องทำการเปลี่ยนแปลง ทำให้สิ่งใหม่ฝังเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เรียกว่า ขั้นทำให้เป็นก้อนน้ำแข็งใหม่

4. จะต้องพยายามสร้างการพึ่งตนเองขึ้นมาก่อน แล้วจึงค่อยสร้างการพัฒนาขึ้นมาทีหลัง
5. กระบวนการดำเนินการจะเป็นกระบวนการทั้งสร้างความเจริญไปพร้อม ๆ กับการวิจัย โดยมีทั้งนักพัฒนาและชาวบ้านมีส่วนร่วม หรือร่วมกันทำงาน

6. การสร้างความเจริญจะต้องเป็นกระบวนการ คือ สร้างความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเองและความสามารถในการจัดการชุมชน

7. วิธีให้การศึกษาและการจัดระเบียบชุมชน นั่นคือ การเน้นวิธีการให้การศึกษาอบรมแก่คนในชุมชนในทุกเรื่องที่จะทำการพัฒนาและการส่งเสริมการรู้จักตัวเองในชุมชน การรวมตัวกันของประชากรในชุมชน เพื่อรับผิดชอบงานของชุมชน การวางแผนดำเนินการดำเนินการตอบแทนการประเมินการทำงาน ตลอดจนการตั้งกลุ่มคน หรือคณะกรรมการมาดูแลผลงานการพัฒนาที่ได้สร้างขึ้นมาแล้วของชุมชน เพื่อให้การพัฒนามีความยั่งยืน

เป้าหมายของการพัฒนา คือ ทำให้คนมีคุณภาพและคุณธรรม หมายถึง มีความรู้ความสามารถ ความชำนาญในวิชาชีพจนสามารถหาเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ในวิชาสาธารณะสุข สามารถดูแลงาน ครอบครัว ชุมชน และสังคมได้ มีหลักการพัฒนา ดังเช่น

1. หลักการประชาธิปไตยในการดำเนินการพัฒนา
2. หลักการทำงานเป็นกลุ่ม ความเป็นผู้นำ และหลักคุณธรรม
3. หลักการให้การศึกษา การหาความรู้ให้อยู่กับตนเองเสมอ และพึ่งตนเอง
4. หลักการสร้างเครือข่ายในการพัฒนาหรือหรือการประสานงาน
5. หลักการเริ่มงานพัฒนาจากสภาพเป็นอยู่ของประชาชน

วิธีการพัฒนาอาจดำเนินการได้ดังนี้

1. การให้การศึกษา คือ การเพิ่มพูนความรู้และทักษะที่จำเป็นง่าย ๆ ในกระบวนการพัฒนาให้มีความรู้ความเข้าใจ โดยคำนึงถึงพื้นฐานความรู้ของผู้รับการศึกษาแล้วจึงเพิ่มเติมจากที่มีให้มากขึ้น
2. สร้างเครื่องมือ หรือนำเอาเทคโนโลยีมาเป็นสื่อในการพัฒนา
3. การเรียนที่ีจะต้องทำเป็นกลุ่ม เพื่อให้ชาวบ้านช่วยกันคิดและเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งจะได้ทั้งความรู้และความเข้าใจ
4. แนวทางการพัฒนา ต้องรักษาสมดุลของร่างกาย ทั้งสุขภาพจิต สุขภาพกาย ต้องมีเพื่อนทั้งที่เป็นรายบุคคลและรายกลุ่ม
5. นำการมีส่วนร่วมมาเป็นแนวทางการพัฒนา ทำงานร่วมกัน
6. การพัฒนาคน ต้องค่อยเป็นค่อยไปต้องใช้เวลาในการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ และเป็นกระบวนการตลอดชีวิต

จากแนวคิดและแนวทางการพัฒนา อาจกล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในวิถีการดำรงชีพของชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้ มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และอยู่ร่วมกันในชุมชนอย่างสงบสุข บนพื้นฐานวิถีเชิงวัฒนธรรมชุมชนที่เน้นคุณค่าและเคารพศักดิ์ศรีของความเป็นคน มีโอกาสและมีความเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วม

แนวคิดของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน ในปัจจุบันมักจะมองงานออกเป็น 4 ลักษณะด้วยกันคือ 1) กระบวนการ (Process) 2) วิธีการ (Method) 3) โครงการหรือแผนงาน (Program) และ 4) ขบวนการ (Movement) โดยลักษณะการมองงานพัฒนาชุมชน 4 ลักษณะดังกล่าว Sander (อ้างถึงใน จีรพรรณ กาญจนะจิตรา, 2526, หน้า 27) ได้อธิบายลักษณะแนวความคิดการพัฒนาชุมชน ดังนี้

1. การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) มีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงจากภาวะหนึ่งไปสู่อีกภาวะหนึ่ง ตามเกณฑ์ที่กำหนด คือ จุดมุ่งหมาย หรือวัตถุประสงค์ ซึ่งวิธีการจะไปสู่จุดหมายปลายทางต้องอาศัยกระบวนการ ถ้ามองการพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการทฤษฎีที่สนับสนุนควรจะใช้ คือ ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change Theories) และทฤษฎีการกระทำทางสังคม (Social Action Theories) เพื่อนำมาอธิบายขั้นตอนที่ชุมชนเจริญขึ้นมีสาเหตุมาจากอะไร ผลตามมาเป็นอย่างไร มีกระบวนการพัฒนาชุมชนอย่างไร เน้นที่การเปลี่ยนแปลงความคิด จิตใจ และความสัมพันธ์ทางสังคมของประชาชน แนวคิดทฤษฎีดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลที่มองการพัฒนาชุมชนว่าเป็นกระบวนการ (Process)

2. การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Method) มีลักษณะที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทางด้วยการช่วยเหลือจากประชาชน หรือหน่วยงานของรัฐบาล โดยถือเอาความต้องการของประชาชนเป็นหลักในการดำเนินงาน ซึ่งส่วนใหญ่เน้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจหรือทางวัตถุ ในทัศนะของนักสังคมวิทยา

มีทฤษฎีที่เหมาะสมที่ควรนำมาประยุกต์ใช้ คือ ทฤษฎีการควบคุมทางสังคม (Social Control Theories) ซึ่งนำมาวิเคราะห์ความคิดจากกลุ่มต่าง ๆ และประชาชาติ เพื่อกำหนดการควบคุมโครงสร้างของรัฐบาล ระบบราชการ และระบบกฎหมาย อธิบายการควบคุมซึ่งเกิดจากภายในสังคมหรือชุมชน และการควบคุมจากภายนอกสังคมหรือชุมชนด้วยวิธีการ

3. การพัฒนาชุมชนเป็นโครงการหรือแผนงาน (Program) มีลักษณะของกิจกรรมชุดหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการเสนอขึ้นก่อนการดำเนินงานชุดหนึ่ง โดยเน้นที่การบรรลุเชิงปริมาณและการรายงานผลของกิจกรรม เมื่อปฏิบัติตามขั้นตอนของการดำเนินงานแล้ว กิจกรรมต่าง ๆ ก็จะสัมฤทธิ์ผลในทัศนะของนักสังคมวิทยาทฤษฎีนี้เหมาะสมที่ควรนำมาประยุกต์ใช้ คือ ทฤษฎีการจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization Theories)

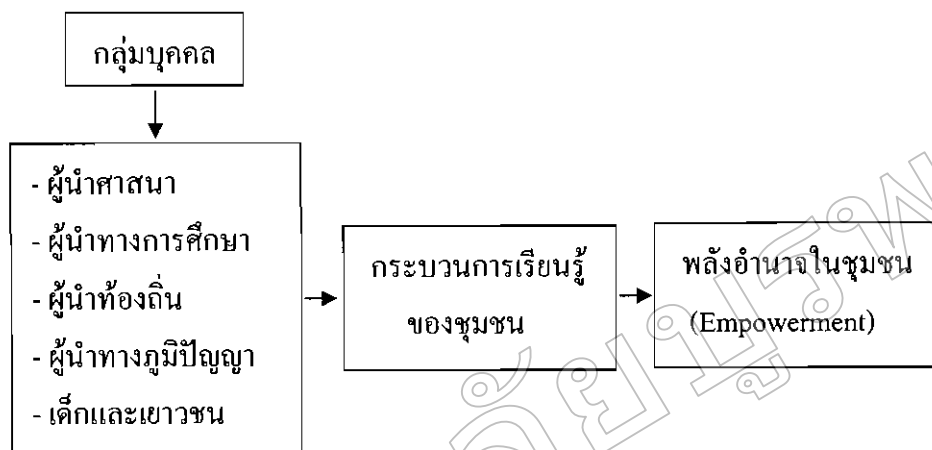
4. การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการ (Movement) มีลักษณะเป็นความเชื่อที่แผ่กระจายอารมณ์ที่อุทิศเพื่อความรุ่งเรืองแห่งอุดมการณ์ จุดเน้นที่แนวความคิดหรืออุดมการณ์ ในเชิงปรัชญาชีวิตของประชาชนในทัศนะของนักสังคมวิทยามีทฤษฎีที่เหมาะสมที่ควรประยุกต์ใช้ก็คือ ทฤษฎีสังคมวิทยาการเมือง (Political Sociology Theories)

แนวคิดพลังชุมชน และทุนทางสังคม

ประเทศไทย เป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีวิถีชีวิต มีวัฒนธรรมที่งดงาม มีทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และภูมิปัญญา เอื้อต่อการพัฒนาเป็นประเทศให้มีความอยู่เย็นเป็นสุข สามารถนำมาเป็นปัจจัยทำให้เกิดการร่วมคิด ร่วมทำ บนพื้นฐานของความไว้วางใจ และสายใยแห่งความผูกพันผ่านระบบความสัมพันธ์ เชื่อมโยงให้เกิดเป็นพลังของชุมชนและทุนทางสังคม

สีลาภรณ์ บัวสาย (2547, หน้า 10-12) กล่าวว่า ฐานที่สำคัญของพลังท้องถิ่น คือ ฐานทรัพยากร เครือข่ายทางสังคม ระบบความรู้ วัฒนธรรม และความเชื่อ ชุมชนใดมีองค์ประกอบทั้ง 4 นี้ ยังแข็งแกร่งอยู่ พลังของท้องถิ่นนั้นย่อมมีอยู่สูง อันจะเป็นทุนหรือศักยภาพพื้นฐานที่จะช่วยให้ท้องถิ่นเติบโตและพัฒนาได้ และรักษาสมดุลของตัวเองในระดับที่สมาชิกในชุมชนท้องถิ่นนั้นรับได้

สรุป พลังชุมชน เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการมีอยู่ของพลังอำนาจในของชุมชน ส่วนหนึ่งถูกรักษาไว้ในวิถีผลิตที่ดำรงอยู่ลึกในตัวของบุคคล ในรูปของความรู้และภูมิปัญญาของบุคคล และพลังอำนาจที่ปรากฏทางสังคมของกลุ่มคนต่าง ๆ ในชุมชนนั้น เช่น พลังอำนาจด้านความเชื่อ และความศรัทธาจากกลุ่มผู้นำทางศาสนา พลังอำนาจด้านความรู้และความเคารพนับถือจากกลุ่มผู้นำทางการศึกษา พลังอำนาจตามกฎหมายและการปกครองจากกลุ่มผู้นำท้องถิ่น พลังอำนาจด้านความรู้ภูมิปัญญาและเครือข่ายจากกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ผู้นำภูมิปัญญา และกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มพลังอำนาจใหม่ ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 กระบวนการพลังอำนาจของชุมชน

ทุนทางสังคม สำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549) ได้กำหนดองค์ประกอบหลัก ที่มีบทบาทและยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคม ดังนี้

1. คน มีบทบาทหลักในการพัฒนาประเทศ ที่ต้องได้รับการพัฒนาในทุกมิติทั้งด้านสุขภาพ ที่มุ่งให้คนมีร่างกายแข็งแรงสามารถดูแลตนเองได้ ด้านจิตใจ ให้เป็นคนที่มีจิตใจดี มีน้ำใจ เอื้ออาทร เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม และรักชาติ ด้านสติปัญญาให้มีศักยภาพและมีความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มอย่างต่อเนื่อง
2. สถาบัน มีบทบาทในการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดพลังร่วมของคนในชุมชน สังคม และการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข เช่น สถาบันครอบครัว เป็นสถาบันพื้นฐานในสังคมที่หล่อหลอมคนให้รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้จักทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม สถาบันศาสนา เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม กล่อมเกลาจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี สถาบันการเมืองการปกครอง ทำหน้าที่กำกับ ดูแล ให้สังคมอยู่ในระเบียบแบบแผนและให้คนในสังคมปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนดร่วมกัน สถาบันการศึกษา เป็นแหล่งสร้างความรู้ทางวิชาการควบคู่กับการพัฒนาให้เกิดคุณธรรม จริยธรรม แก่คนในสังคม ภาคธุรกิจเอกชน ใช้หลักบรรษัทภิบาลในการดำเนินธุรกิจที่มีกิจกรรมสร้างสรรค์สังคมซึ่งเป็นทุนทางสังคมในการพัฒนาประเทศได้อย่างมหาศาล และสื่อเป็นสถาบันที่สามารถชี้นำและมีอิทธิพลสูงต่อพฤติกรรม ค่านิยมของคนในสังคมในวงกว้าง
3. วัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมายาวนานและเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้น ๆ ซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ โดยอยู่ในรูปของความเชื่อ ความศรัทธา จารีตประเพณีที่ดั่งตาม

ค่านิยม ความเป็นไทย นอกจากนี้ ยังมีในรูปของแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ฯลฯ วัฒนธรรม เป็นตัวยึดโยงคนในสังคมให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง เกิดความหวงแหน ภูมิใจที่จะรักษา อนุรักษ์ พัฒนา และต่อยอด เพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศ

4. องค์ความรู้ ประกอบด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นฐานคิดและหลักเกณฑ์การกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมาช้านาน ทำให้เกิดความหลากหลายของความรู้ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้และสร้างสมดุลในการอยู่ร่วมกันของคนและธรรมชาติ

เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ (2550, หน้า 38-39) กล่าวว่า ทูทางสังคม คือ สิ่งที่ยึดรั้งผู้คนให้เป็นพี่น้องเป็นชุมชน เป็นทั้งกฎระเบียบ จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติต่าง ๆ ทำให้คนยังช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีน้ำใจต่อกัน ซึ่งสังคมไทยมีศักยภาพอยู่อย่างพอเพียง เช่น ทูทางพยากร ทูทางปัญญา ทูทางสังคม มิตินี้ นำ แสงแดดที่อุดมสมบูรณ์ มีภูมิปัญญาบรรพบุรุษที่สั่งสม และสืบทอดกันมานับพันปี เป็นมรดกที่มีคุณค่าไม่ว่าปัจจัยสี่และวิถีชุมชน มีคนที่มีความรู้ มีสถาบันการศึกษาทุกระดับ

อนเนก นาคะบุตร (2545, หน้า 16-20) ได้อธิบายว่า ทูทางสังคม หมายถึง ทูทางสังคมใน 5 รูปแบบ ได้แก่

รูปแบบที่หนึ่ง คือ จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า ตำนานท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิดเรียกว่า Spirit Capital

รูปแบบที่สอง คือ ทูทางภูมิปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤติประเทศสูญเสียเงินทองไปมาก แต่เราก็พบว่า สิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ โดยหันกลับมาหาระบบเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน กับธรรมชาติ และชุมชนกับชุมชน

รูปแบบที่สาม คือ ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรบุคคล ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรี ความเป็นผู้นำ ในกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งไม่มีวันหมดสิ้น

รูปแบบที่สี่ คือ ทูทางพยากรธรรมชาติ

รูปแบบที่ห้า คือ กองทุนสาธารณะของชุมชน เรียกว่า Social Fund เช่น ธนาคารข้าว กองทุนฌาปนกิจ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กองทุนประปาหมู่บ้าน กองทุนการศึกษา

สรุป ทูทางสังคม เป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในประวัติศาสตร์และบริบทของชุมชน และฝังอยู่ในวิถีการดำรงชีพของชุมชน ที่สามารถนำมาเชื่อมโยงเป็นปัจจัยสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น

การศึกษากับการพัฒนาชุมชน

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, หน้า 27-96) กล่าวว่า กระบวนการความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะเกิดขึ้นได้ มีดังนี้

1. บุคคลที่เกี่ยวข้องมีทัศนคติ เห็นคุณค่าและความสำคัญของการเรียนรู้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาความรู้และจิตสำนึกของตนเอง เคารพตนเองและเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง และเชื่อว่ามีหลากหลาย เป็นลักษณะที่แท้จริงของธรรมชาติและมีประโยชน์เชิงพัฒนา

2. ความร่วมมือ จะเกิดขึ้นได้มาก หากเริ่มที่โรงเรียนก่อน โดยเฉพาะผู้บริหารสถานศึกษา ครูที่มีวิสัยทัศน์และความสนใจการพัฒนาชุมชนแล้วส่งเสริมให้มีโอกาสได้เรียนรู้ บทบาทของครูควรสังเคราะห์ความคิดอย่างเป็นระบบจากกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น การกระตุ้นให้เกิดการขบคิด วิเคราะห์ปัญหา และมองเห็นแนวทางที่มีอยู่ มักจะมีผลให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจอันเป็นปัญหาสำคัญของชุมชน

3. การเริ่มต้น ความร่วมมือโดยการแสวงหาแบบกลไกที่จะสร้างหรือพัฒนาบุคลากร เมื่อผ่านการปรึกษาหารือและมองเห็นปัญหาร่วมกัน จัดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติและการจัดการ แสวงหาแนวทางของการขยายแนวคิด กิจกรรมการเรียนรู้ไปสู่ประชาชนในชุมชนและภาคอื่น ๆ สำรวจหารูปแบบและระบบของความร่วมมือและความสามารถกับภาคีอื่นภายนอกชุมชน

4. ชุมชนมีฐานการเรียนรู้รอบตัวเนื้อหาความรู้กำหนดจากความต้องการและความจำเป็นของปัจเจกชนและชุมชนเป็นหลักกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นหลายวิธีการ มีทั้งกระบวนการสอนการสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดใคร่ครวญ การแลกเปลี่ยน มีความยืดหยุ่น เหมาะสมกับเนื้อหาไม่เหมือนกัน ความสามารถและความคิดไม่เท่ากันของผู้เรียน

การศึกษา คือ กระบวนการจัดกลาทางสังคม ศรีวรรณ มีคุณ (2544, หน้า 75) กล่าวว่า การศึกษากับสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมให้เป็นไปตามแนวทางที่พึงประสงค์ การศึกษาจะต้องจัดกลาให้บุคคลมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมมีความรู้ ความสามารถและแนวคิดที่จะนำสังคมสู่การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น การศึกษาซึ่งเป็นกระบวนการจัดกลาทางสังคม เป็นสถาบันทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์และวัฒนธรรมทางสังคมให้คงอยู่ ได้วิวัฒนาการมาเป็นโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาในชุมชน มีความสำคัญในการสร้างและดำรงวัฒนธรรมทางสังคม สร้างแบบแผนพฤติกรรมที่ยอมรับของสังคม ถ่ายทอดค่านิยมทางสังคมที่คนมุ่งหวังทางการศึกษาและอาชีพ มุ่งหวังในความเจริญก้าวหน้าและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในสังคม และทักษะกระบวนการเรียนรู้

ความหลากหลายในความรู้และเนื้อหาที่มีอยู่รอบตัวของชุมชนสามารถนำมาสร้างกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชุมชนได้ ซึ่ง อมรวิรัช นาคทรพรพ และคณะ (2551, หน้า 75- 142) กล่าวว่า พลังที่เหลืออยู่ของชุมชน แสดงผ่านตัวสัญญาณสองประเภท คือ บุคคลในท้องถิ่น ศาสนธรรม และระบบคุณค่า ทูทางสังคม ระบบการสื่อสาร และความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน ได้สังเคราะห์ความล้มเหลวและทางออกของการศึกษาระหว่างโรงเรียนกับชุมชน สรุปได้ดังนี้

1. ความรู้เรื่องของชุมชน โรงเรียนหันหลังให้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การละเลยประเพณีของชุมชนระบบความสัมพันธ์บนฐานผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

2. ความล้มเหลวของหลักสูตรท้องถิ่น เขตพื้นที่การศึกษายังไม่มีวิสัยทัศน์ว่าจะผลักดันให้โรงเรียนเกิดความชัดเจนในการทำหลักสูตรท้องถิ่นอย่างไร ภาพที่ปรากฏจึงเป็นการพัฒนาไปตามความสามารถและความเข้าใจของแต่ละโรงเรียนเป็นหลัก

3. ทางออกของการศึกษาระหว่างโรงเรียนกับชุมชน คือ การเปลี่ยนแปลงโรงเรียน ดังนี้

3.1 ระบบการศึกษามีความยืดหยุ่น ยึดสภาพชีวิตจริง ปัญหา ความต้องการของชุมชนเป็นหัวใจ โดยนำมาสร้างสาระการเรียนรู้ในทุกกลุ่มสาระ ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ทำงานร่วมกับชุมชน เป็นการจัดการเรียนรู้ที่ไม่แปลกแยกจากชุมชน

3.2 มีความหลากหลายวิธีการเรียนรู้ เช่น จัดเวทีบอกเล่า การแลกเปลี่ยนประสบการณ์การศึกษาดูงาน

3.3 เปลี่ยนชุมชนเป็นเวทีการเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้ เช่น การทำให้ชุมชนเป็นพื้นที่ในการเรียนรู้ของโรงเรียน ใช้ชุมชนทั้งชุมชนเป็นเวทีแห่งการเรียนรู้ การจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มภูมิปัญญา กลุ่มสตรี กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และเป็นการจัดการศึกษาเพื่อชุมชนโดยแท้จริง

3.4 โรงเรียนเป็นชุมชนและชุมชนเป็นโรงเรียน ห้องเรียนเป็นห้องเรียนที่สามารถแสวงหาความรู้ได้เกือบทุกอย่าง

3.5 มีการวิจัยและพัฒนาเพื่อทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

3.6 การบูรณาการวิชาความรู้เข้ากับการดำรงชีวิตของท้องถิ่น และการเชื่อมโยงองค์ความรู้สากลกับองค์ความรู้ท้องถิ่น

4. ผู้นำมีภาวะผู้นำ วิสัยทัศน์หรือมุมมองของผู้นำในชุมชนที่มีลักษณะกว้างไกล มองที่ประโยชน์ของส่วนรวม ดังนี้

4.1 มีภาวะผู้นำทั้งด้านจิตวิญญาณ ศาสนา เศรษฐกิจ สังคม และการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดทุนทางสังคมและระบบการสื่อสารในชุมชน มีความเสียสละ ความเข้าใจของครูต่อแก่นแท้ของหลักสูตรท้องถิ่น การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชุมชน การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน

4.2 ความคุ้นเคยส่วนตัว

4.3 กิจกรรมสอดคล้องกับความต้องการและความสนใจของชุมชนอย่างแท้จริง

4.4 การสร้างเครือข่ายการทำงานและการเรียนรู้ร่วมกัน

4.5 องค์การต่าง ๆ ในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม

4.6 พื้นฐานด้านวัฒนธรรมและค่านิยมที่ชุมชนให้ความสำคัญกับระบบการเรียนรู้

5. การนำศักยภาพชุมชนมาเป็นทุนทางสังคม

5.1 คุณค่าทางวัฒนธรรมมีความสำคัญยิ่งกับชุมชน

5.2 มีวิถีชีวิตและวิถีแก้ปัญหา โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านสอดคล้องกับความคิด

แนวใหม่

5.3 ภูมิปัญญาที่อยู่ในชุมชนจะเป็นกลไกที่มีความสำคัญยิ่ง

5.4 ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

5.5 ความสำคัญของสถาบันครอบครัว

5.6 ความสัมพันธ์รักใคร่และความไว้วางใจ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นการวิจัยและพัฒนาเพื่อกระตุ้นให้ผู้นำทางการศึกษาและประชาชนในพื้นที่ศึกษาเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน จึงได้นำแนวคิดของนักการศึกษามาเป็นแนวทางในกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ แนวคิดของ อานันท์ ปันยารชุน (2543), เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543, 2544), ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ (2548), พระไพศาล วิสาโล (2549), วิทยากร เชิงกุล (2549), ธนา นิลชัยโกวิทย์ และอดิสร จันทสุข (2552), ณัฐนรี ศรีทอง (2552), ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ (2552) เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชน ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) คือ สิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อกระบวนการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน เช่น ดิน น้ำ ป่า เขา แร่ธาตุ สามารถนำมาเป็นปัจจัยทุนสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ในวิถีการผลิตของชาวบ้าน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้นได้

2. ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) คือ ความมีคุณค่าและศักยภาพในตัวของคนทุกคน มีทั้งความรู้ที่ซ่อนเร้นอยู่ในตัว ความรู้ทั่วไปสามารถถ่ายทอดออกมาเรียนรู้ร่วมกันเป็นพลังของคนเองและสร้างสรรค์สังคมในลักษณะความรู้และภูมิปัญญา กำลังทรัพยากรในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

3. ภาวะผู้นำ (Leadership) คือ ความสามารถในการวางแผนการจัดการ การสื่อสาร การแก้ปัญหา การตัดสินใจ การใช้อำนาจและจูงใจ ศิลปะ หรือกระบวนการในการใช้อิทธิพล การสั่งการ การชักนำหรือโน้มน้าวให้สมาชิกปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างมีประสิทธิภาพ การหลอมความแตกต่างทางด้านความคิด ความสนใจ ความต้องการ หรือพฤติกรรมของบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ในองค์การให้หันไปในทิศทางเดียวกันไม่มีความขัดแย้งในองค์การ จำนวนคนที่เป็ผู้นำ เช่น ผู้นำทางการเมือง ผู้นำทางการศึกษา ผู้นำทางเศรษฐกิจ เป็นผู้ที่มึคุณภาพทำงานมีประสิทธิภาพ มีบารมีสามารถรวมคนได้จำนวนมาก

4. การติดต่อภายนอก (Contact) คือ การที่คนของชุมชนหนึ่งเป็นชุมชนชนบท ติดต่อกับคนในอีกชุมชนหนึ่งคือ ชุมชนเมือง การติดต่อระหว่างชุมชน ระหว่างเมือง ระหว่างประเทศ ทำให้เกิดการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รับเอาความรู้ความชำนาญระหว่างกัน มีการรับเอาแนวคิด ทิศทาง หรือวิธีการที่ชุมชนที่ติดต่อดสื่อสารกันมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต และแก้ปัญหาของตนเองให้ดียิ่งขึ้น เป็นการสื่อสารเรียนรู้ระหว่างกัน ทั้งระดับบุคคล กลุ่ม องค์กร ชุมชน และเครือข่ายภายนอกชุมชน

5. องค์การในชุมชน (Social Organization) คือ บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่มีความผูกพันกันรวมตัวกันประกอบกิจกรรมขึ้นเป็นหน่วยงานหนึ่ง มีโครงสร้างตามกระบวนการ ระบบระเบียบเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ โดยมีความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) หน้าที่ (Function) และแบบแผนพฤติกรรม (Pattern of Behavior) เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มสหกรณ์ คณะกรรมการกลุ่มทางการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์เหมือนกัน ทำให้เกิดพลังในการทำงานและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

6. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) คือ ความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือสถาบันต่าง ๆ ในท้องถิ่น ทำให้ท้องถิ่นดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ แก้ปัญหา ปรับตัว เรียนรู้ และมีการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขในชุมชนและปัจเจกบุคคล แบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ เกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม มนุษย์กับมนุษย์ และระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มุ่งเน้นการพึ่งพาตนเองทางปัญญา อันเกิดจากความสามารถแห่งคนของคน ๆ นั้น ด้วยการผสมผสานความรู้ของคนเข้ากับความรู้จากภายนอก ซึ่งได้นำมาประกอบอาชีพ หรือวิถีการดำเนินชีวิต ไม่สามารถแยกออกจากวิถีชีวิตของคนและชุมชนได้ จนกลายเป็นวัฒนธรรมของคน

ชุมชนนั้น เป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน เป็นสิ่งที่เห็นได้ไม่ชัด เป็นความรู้ที่มาจากการปฏิบัติเป็นสิ่งที่ได้มาจากการใช้วิจารณ์ญาณ ปฏิภาณไหวพริบ เป็นเทคนิคปฏิบัติเฉพาะแต่ละคน

7. เศรษฐกิจชุมชน (Economic of Community) คือ เรื่องเกี่ยวกับการผลิต การบริโภค และการแลกเปลี่ยนผลผลิต การประกอบอาชีพ การทำมาหากิน การจับจ่ายใช้สอยและการซื้อสินค้าข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ของผู้คนที่อยู่ในที่เดียวกัน ซึ่งเป็นเศรษฐกิจพื้นฐานของชาวบ้าน เป็นวิถีการผลิตในการดำรงชีพ เป็นเศรษฐกิจวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุคคล ครอบครัว สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน และตั้งอยู่บนพื้นฐานความมั่นคงของตนเอง ครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

8. ระบบนิเวศน์ชุมชน (Ecological System of Community) คือ ระบบที่มนุษย์และธรรมชาติอยู่ร่วมกันบนพื้นฐานของการไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม โดยมีความเข้าใจว่าไร่นาเป็นระบบนิเวศ มีการใช้ทรัพยากรและปัจจัยการผลิตทางชีวภาพ มีระบบการจัดการและการควบคุมการป้องกันเชิงบูรณาการบนพื้นฐานของความรู้ทางนิเวศวิทยาของท้องถิ่นและระบบสังคมของชุมชน

9. เครือข่ายองค์การชุมชน (Networking of Community Organization) คือ การรวมตัวกันของประชาชน ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ทั้งที่ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จ ได้มีการเชื่อมโยงระหว่างกันเพื่อที่จะเกื้อกูลกันในการทำงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของผู้นำและกลุ่มสมาชิกต่าง ๆ โดยผ่านเวทีประชาคมที่จะก่อให้เกิดการรวมพลังเพื่อสร้างเครือข่ายในการทำงานให้ประสบความสำเร็จ เป็นการเชื่อมโยงผู้คน กลุ่มคน กระบวนการและเป้าหมายเข้าด้วยกัน และการแก้ปัญหาของกลุ่ม องค์กรในลักษณะพลังของภาคประชาชน มีการประสานเรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มีการประเมินตรวจสอบการทำงานร่วมกัน ทำงานไม่ซ้ำซ้อน และเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

10. จิตสำนึกสาธารณะ (Public Mind) คือ ภาวะจิตที่ตื่น หรือสภาวะที่รู้ตัว สามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าจากประสาทสัมผัสทั้งห้า ที่ตระหนักถึงส่วนรวมด้วยเหตุผล ด้วยจิตใจเชิงวิพากษ์บนพื้นฐานความไว้วางใจกันและไว้วางใจกัน ด้วยความมุ่งมั่น เสียสละใส่ใจพร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือ สนับสนุน หรือทำเพื่อส่วนรวม มีความสามัคคี เคารพกติกา และเคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ความสำนึกใส่ใจและพร้อมที่จะร่วมทำงาน ช่วยเหลือในกิจกรรมสาธารณะ รวมถึงความเคารพ และหวงแหนในสมบัติส่วนรวม ทั้งโดยตระหนักถึงผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น กับตนเองและส่วนรวม

11. ความสามารถในการจัดการกันเอง (Ability of Community Management) คือ ความสามารถของบุคคล กลุ่ม องค์กร ชุมชน หรือเครือข่ายที่สามารถดึงความรู้ในวิธีการดำรงชีพหรือกลุ่มองค์กรชุมชนออกมาเรียนรู้ร่วมกัน เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในกิจกรรมชุมชน เช่น

การวางแผน การจัดกระบวนการ การดำเนินการตามแผน การประเมิน หรือมีหลักในการบริหารจัดการ คือ มีแผนดำเนินงาน ปฏิบัติตามแผนงาน กำกับและตรวจสอบ และประเมินผล สามารถแก้ปัญหาและพัฒนาแบบพึ่งตนเองภายใต้ปัจจัยภายในทั้งด้านประวัติและบริบทของชุมชนโดยไม่อาศัยปัจจัยภายนอกมากนัก สามารถนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยใช้เทคโนโลยีที่คำนึงถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน และเกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

แนวคิดดังกล่าวมีผลต่อกระบวนการทัศน์ของผู้นำทางการศึกษาหลายประการ เช่น การศึกษา ข้อมูลพื้นฐานชุมชน กระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้และภูมิปัญญา ทักษะกระบวนการเรียนรู้ และทักษะการสร้างพลังชุมชน มีจิตสำนึกสาธารณะ (Publics Mind) มีรายละเอียด ดังนี้

1. ความรู้เรื่องชุมชน (Learning Process) ประกอบด้วย ข้อมูลพื้นฐานชุมชน ได้แก่ ประวัติและความเป็นมา สภาพทางภูมิศาสตร์และที่ตั้ง ประชากร การศึกษา การคมนาคม และระบบสาธารณสุข อาชีพและวิถีการดำรงชีพ ผู้นำและองค์กรชุมชน ประเพณี และวัฒนธรรม และกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้ของชุมชน วิธีการเรียนรู้ ช่องทางสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ และลักษณะของการเรียนรู้
2. ความรู้เรื่องการจัดการภูมิปัญญา (Wisdom Managements) ผู้นำทางการศึกษามีความรู้ในการจัดการความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนภายใต้บริบทและประวัติชุมชน เพื่อบรรลุเป้าหมายอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่ 1) บรรลุเป้าหมายของงาน 2) บรรลุเป้าหมายการพัฒนาคน 3) บรรลุเป้าหมายการพัฒนาองค์กรไปเป็นองค์กรเรียนรู้ 4) บรรลุเป้าหมายความเป็นชุมชนเป็นหมู่คณะ ความเอื้ออาทรระหว่างกันในที่ทำงานเป็นการดำเนินการอย่างน้อย 6 ประการ ได้แก่ 1) การกำหนดความรู้หลักที่จำเป็นหรือสำคัญต่องานหรือกิจกรรมของกลุ่มหรือองค์กร 2) การแสวงหาความรู้ที่ต้องการ 3) การปรับปรุง คัดแปลง หรือสร้างความรู้บางส่วน ให้เหมาะต่อการใช้งานของตน 4) การประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการงานของตน 5) การนำประสบการณ์จากการทำงานและการประยุกต์ใช้ความรู้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สกัด “ชุมชนความรู้” ออกมาบันทึกไว้ และ 6) การจดบันทึก “ชุมชนความรู้” และ “แก่นความรู้” สำหรับไว้ใช้งาน และปรับปรุงเป็นชุดความรู้ที่ครบถ้วน ลุ่มลึกและเชื่อมโยงมากขึ้น (วิจารณ์ พานิช, 2549, หน้า 3-4)

3. ทักษะในการเรียนรู้ร่วมกัน (Skills of Learning) ในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ผู้นำทางการศึกษามีทักษะในการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกัน จะทำให้เกิดความไว้วางใจสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน เทคนิคที่สำคัญ มีดังนี้

3.1 เทคนิควิทยากรกระบวนการ คือ เทคนิคที่ผู้ดำเนินการประชุมใช้ในการประชุมแบบมีส่วนร่วม ทำหน้าที่ตั้งคำถามที่แหลมคม ครอบคลุมอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ทำท่ายให้ผู้เข้าร่วม

เวทีมีความต้องการหาคำตอบ เพื่อค้นหาศักยภาพของผู้เข้าร่วมและนำศักยภาพไปใช้ในลักษณะร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ โดยการกระตุ้นและเอื้ออำนวยรวมทั้งหลอมรวมความคิดของบุคคลและของกลุ่ม สรุปลงเป็นความคิดของเวที ภายใต้งานใจและข้อจำกัด นอกจากจะมีความรู้ในเรื่องการประชุม สัมมนาอย่างแท้จริงแล้ว ผู้เป็นวิทยากรกระบวนการยังต้องเข้าใจจิตวิทยาในการค้นหาศักยภาพ จากผู้เข้าร่วมประชุมที่มีความรู้และความคิดที่แตกต่างกัน กระบวนการมีส่วนร่วมที่ใช้มีลักษณะเชิงรุก ฉลาด ทำทาบ ชวนให้ผู้เข้าร่วมประชุม สามารถมองเห็นความสำคัญในการระดมพลังสมองเพื่อความสำเร็จร่วมกัน และมองเห็นภูมิปัญญาของตนเอง (ปกรณ สุวรรณประภา, 2550, หน้า 44-48)

3.2 การสนทนากลุ่ม (Focus Group) การสนทนากลุ่ม ใช้ความเป็นพลวัตของกลุ่ม (Group Dynamic) กระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นและทัศนคติอย่างเปิดเผยและจริงใจขณะสนทนาซึ่งความคิดเห็นของคนหนึ่งในกลุ่มสามารถไปกระตุ้นสมาชิกคนอื่น ๆ ให้อยากพูด อยากแสดงความคิดเห็น อยากแสดงทัศนะและประสบการณ์ของคน

3.3 เทคนิคระดมความคิด (Appreciation-Influence-Control = A-I-C) คือ กระบวนการระดมความคิด เป็นการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ที่การระดมสมองทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการและศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องต่าง ๆ กิจกรรมที่เกิดขึ้นได้มาจากความคิดของทุกคน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2552, หน้า 307-308) ดังนี้

A - (Appreciation) คือ การยอมรับชื่นชม ความคิดเห็นความรู้สึกร่วมกันของเพื่อนสมาชิกในกลุ่มด้วยความเข้าใจในประสบการณ์ สภาพ และข้อจำกัดของเพื่อนสมาชิกแต่ละคน จึงไม่รู้สึกต่อต้านหรือวิจารณ์เชิงลบในความคิดเห็นของเพื่อนสมาชิก ทุกคนในกลุ่มมีโอกาสที่จะให้ข้อมูล ข้อเท็จจริง เหตุผล ความรู้สึก และการแสดงออกตามที่เป็นจริง เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน มีความรู้สึกที่ดี มีเมตตาต่อกัน เกิดพลังร่วมกันและความรู้สึกเป็นเครือข่าย เป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

I - (Influence) คือ การใช้ประสบการณ์/ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของแต่ละคนที่มีอยู่มาช่วยกันกำหนดวิธีการ/ยุทธศาสตร์เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์/อุดมการณ์ร่วมกัน สมาชิกในกลุ่มจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน มีการถกเถียงด้วยเหตุผลทั้งในประเด็นที่เห็นด้วยและขัดแย้งจนได้วิธีการที่กลุ่มเห็นร่วมกัน

C - (Control) คือ การนำยุทธศาสตร์/วิธีสำคัญ มากำหนดแผนปฏิบัติการโดยละเอียด สมาชิกจะเลือกว่าตนเองสามารถรับผิดชอบในเรื่องใดด้วยความสมัครใจ ทำให้เกิดพันธะสัญญาข้อผูกพัน (Commitment) แก่ตนเองเพื่อควบคุมตน (Control) ให้ปฏิบัติตามบรรลุลผลตามเป้าหมายร่วมของกลุ่ม

4. การสร้างพลังชุมชน (Power of Community) เป็นการพัฒนาจากแนวคิดเครือข่ายทางสังคม ของลีลากรณ บั๊วสาย (2547, หน้า 16-17) ที่กล่าวว่า เป็นพลังสำคัญของการพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งเกี่ยวกับลักษณะสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงเอาไว้เป็นเครือข่าย ผูกพันเหนียวแน่นอย่างเป็นเครือข่าย เป็นระบบความเชื่อร่วมกันและวัฒนธรรมเดียวกัน และแนวคิดการสร้างพลังชุมชนของชุมชนต้นแบบ มาเป็นแนวทางในกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

4.1 กลไกในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน (ข้อมูลสังเคราะห์ชุมชนต้นแบบ) มีดังนี้

4.1.1 เวทีสภาวิถชุมชน เป็นวิธีการในกระบวนการเรียนรู้ โดยมีวัตถุประสงค์การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันของคนในชุมชน เป็นพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) ที่คนในชุมชนมาพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ มาร่วมแสดงความคิดเห็นของตนเองเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาาร่วมกัน ตามความคิดความต้องการที่สอดคล้องกับวิถีการผลิตของตนอย่างเต็มที่ ขณะเดียวกัน ก็เป็นการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นพร้อมกันไปด้วย ซึ่งเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตยชุมชน มีการเปิดมุมมองในประเด็นใหม่ ๆ ให้แก่ผู้เข้าประชุมได้มีทิศทางหรือแนวทางในการพัฒนาชุมชนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังเป็นการเรียนรู้ในการวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อวางแผนการดำเนินงาน และเรียนรู้การติดตามและประเมินผลที่มีความแตกต่างและความหลากหลายทั้งด้านตัวบุคคล ประสบการณ์ ทักษะความชำนาญ และแนวคิดแต่ละคนที่มาเข้าร่วมเวที ซึ่งเวทีวิถชุมชนจะมีวิทยากร กระบวนการ หรือผู้นำร่วมดำเนินการสร้างประสบการณ์เสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ใช้กระบวนการกลุ่มเป็นตัวกระตุ้น จะนำมาซึ่งการสร้างพลังชุมชนหรือกำหนดแนวทางการจัดทำแผนชุมชนอย่างมีทิศทางต่อไป

4.1.2 กลไกเชิงยุทธศาสตร์จากแนวคิดสู่การปฏิบัติมี 3 องค์ประกอบ ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 การพัฒนาคน ครอบคลุมและวิถีผลิดในการดำรงชีพเพื่อการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ การประกอบอาชีพอย่างรู้เท่าทันเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลง

องค์ประกอบที่ 2 การสร้างพลังชุมชนพึ่งตนเอง เป็นการการสร้างกิจกรรมการออมสวัสดิการชุมชน และการรวมกลุ่มเป็นสมาชิก และเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้

องค์ประกอบที่ 3 การเสริมสร้างศักยภาพชุมชน เป็นการร้อยเรียงกิจกรรมเชิงวิถีของบุคคล กลุ่ม องค์กร ชุมชน และเครือข่ายมาเป็นวิถีเชิงวัฒนธรรม ในประเด็นท้องถิ่นของชุมชน

4.2 การศึกษาดูงาน การศึกษาดูงาน เป็นกระบวนการตรงในการถ่ายทอดความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติ เป็นการถ่ายโอนความรู้และการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน ทำใหู้้นำทางการศึกษา เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ที่เกิดจากการสะสมองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดการเรียนรู้ทั้งด้านความคิดและแนวปฏิบัติ แบ่งปันประสบการณ์จากบทเรียนของคนในชุมชนและระหว่างชุมชน กระบวนการดังกล่าวจะเป็นการเปิดโลกทัศน์และวิสัยทัศน์ใหม่ของผู้นำทางการศึกษา ที่ไม่เคยรู้จัก ไม่เคยได้พบเห็น หรือรู้จักแล้ว พบเห็นแล้ว แต่ไม่ใส่ใจในผลของงานการปฏิบัติ

นอกจากนี้ยังเป็นการขยายวิสัยทัศน์และการรับรู้ของผู้นำทางการศึกษาให้แพร่กระจายในวงกว้างมากยิ่งขึ้น และเกิดพลังในการพัฒนาชุมชนต่อไป (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2552, หน้า 318)

5. จิตใจเชิงวิพากษ์ (Critical Mind) เป็นการประเมินความน่าเชื่อถือของบุคคลที่เคยให้ความหมายแก่คน ซึ่งกำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว รวมทั้งความคิดถึงความเป็นไปได้ด้านแหล่งวิทยาการที่เกี่ยวข้องและผลต่อเนื่องของการปฏิบัติตามมโนทัศน์นั้น การวิพากษ์นี้จะช่วยให้บุคคลแก้ไขความคิด ความเชื่อเก่า ๆ และทำความเข้าใจว่า ความคิดเหล่านั้นมีผลต่อการพัฒนาความเชื่อและค่านิยม และการปฏิบัติตน (Mezirow, 1991, pp. 78-87)

6. จิตสำนึกส่วนรวม (Public Mind) หมายถึง ภาวะจิตที่ดีขึ้น หรือสภาวะที่รู้ตัว สามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าจากประสาทสัมผัสทั้งห้า เช่น การเห็นแก่ส่วนรวม หรือทำเพื่อส่วนรวม ยกตัวอย่างการเสียสละ ความสามัคคี การพหุติกา และการพหุคคีศรีของความเป็นมนุษย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 312)

การประเมินผล

ความหมายของการประเมินผล การประเมินผล หมายถึง กระบวนการที่มีระบบ ประกอบด้วยการรวบรวมข้อมูลสารสนเทศโดยการวัด (Measurement) เพื่ออธิบาย ให้ความหมาย และตัดสินคุณค่าของสิ่งที่ประเมินว่ามีความสอดคล้องกับเกณฑ์ (Criteria) มาตรฐาน (Standard) ที่กำหนดไว้หรือไม่อย่างไร รวมทั้งการใช้ผลการประเมินเพื่อการพัฒนาและปรับปรุงการดำเนินงาน

กระบวนการประเมินผล ขั้นตอนการดำเนินงานในการประเมินมี 8 ขั้นตอน ขั้นตอนดำเนินงานเพิ่มขึ้นจากระยะแรกที่กำหนดไว้ 5 ขั้นตอน คือ ขั้นการวางแผนการประเมิน ขั้นการสร้างเครื่องมือ ขั้นดำเนินการประเมิน ขั้นตีความและใช้ผลการประเมิน และขั้นการปรับปรุงการประเมินเพื่อนำไปใช้ครั้งต่อไป โดยขั้นตอนการประเมินยุคปัจจุบัน มีดังนี้ (นงลักษณ์ วิรัชชัย และคณะ, 2546)

1. การระบุเหตุผลของการประเมินโครงการ นักประเมินต้องสามารถบอกได้ว่าทำไมจึงต้องประเมิน โดยทั่วไปผู้รับผิดชอบโครงการต้องการประเมินโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตัดสินคุณค่า เรียนรู้ผลการดำเนินงาน และนำผลการประเมินไปใช้ปรับปรุงโครงการ

2. การระบุผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการ หมายถึง ผู้ที่เป็นเจ้าของหรือผู้รับผิดชอบหรือผู้มีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการ และผู้ที่ได้รับผลประโยชน์หรือผลกระทบจากโครงการ อาจรวมทั้งผู้ที่มีความสนใจ ต้องการทราบผลดำเนินการโครงการด้วย นักประเมินต้องรู้จักและรวบรวมข้อมูลจากบุคคลเหล่านั้น เพราะข้อมูลที่ได้จากผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มจะเป็นประโยชน์มากสำหรับการประเมิน

3. การกำหนดวัตถุประสงค์และคำถามการประเมิน นิยมทำเป็นสองขั้นตอนโดยขั้นตอนแรก เป็นการศึกษาลักษณะโครงการ และการสำรวจความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้เสียกับโครงการ โดยอาจสำรวจทั้งวัตถุประสงค์และเกณฑ์ในการประเมินความสำเร็จของโครงการแล้วนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาจัดเตรียมเป็นรายการวัตถุประสงค์และคำถามการประเมิน ขั้นตอนที่สองเป็นการประชุมเฉพาะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เป็นบุคคลสำคัญเพื่อพิจารณาจัดลำดับความสำคัญของวัตถุประสงค์และคำถามการประเมิน แล้วตัดสินใจเลือกเฉพาะวัตถุประสงค์ที่สำคัญและมีจำนวนเหมาะสมที่จะประเมิน

4. การวิเคราะห์หรือบรรยายสภาพโครงการ เป็นการศึกษารายละเอียดรวมทั้งทฤษฎีที่ใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาโครงการ เพื่อศึกษาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ เป้าหมายของโครงการ หลักการ/ทฤษฎีพื้นฐานที่ใช้ในการดำเนินงาน กระบวนการดำเนินงาน (ยุทธศาสตร์ เทคนิควิธี การดำเนินงาน และกิจกรรม รวมทั้งผู้รับผิดชอบดำเนินงาน) ทรัพยากรที่ใช้ในการดำเนินงาน การบริหารจัดการโครงการ และการประเมินโครงการ

5. การออกแบบการประเมิน นักประเมินต้องศึกษาแนวคิดทฤษฎี เพื่อกำหนดตัวบ่งชี้สำคัญของความสำเร็จในการดำเนินงานในโครงการ และแนวทางการกำหนดวิธีการประเมินแบบต่าง ๆ เพื่อตัดสินใจเลือกใช้และออกแบบการประเมิน โดยพิจารณาว่าจะให้ความสำคัญกับความตรงภายในหรือความตรงภายนอกของการประเมิน หากเน้นความสำคัญของความตรงภายในเพื่อตรวจสอบอิทธิพลของโครงการ ต้องออกแบบการประเมินอิงการทดลองโดยมีกลุ่มควบคุม หากเน้นความสำคัญของความตรงภายนอกเพื่ออ้างอิงไปสู่กลุ่มประชากร ต้องพิจารณาเลือกกลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนประชากร สาระในการออกแบบการประเมินต้องครอบคลุมหัวข้อแนวทางการประเมินตัวบ่งชี้หรือตัวแปรในการประเมินประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือและวิธีการรวบรวมข้อมูล เกณฑ์การประเมิน การวิเคราะห์ข้อมูล และการกำหนดกรอบเวลาในการดำเนินงาน

6. การสร้างเครื่องมือและการรวบรวมข้อมูล เครื่องมือที่สำคัญในยุคแรกของการประเมินคือ แบบทดสอบ (Test) แบบวัดหรือมาตร (Scales) ซึ่งเน้นความสำคัญของความเป็นปรนัยและมาตรฐาน แต่เครื่องมือประเมินในปัจจุบันให้ความสำคัญกับการรวบรวมสารสนเทศตามแนวโครงสร้างนิยม มีการรวบรวมสารสนเทศจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มโดยใช้วิธีการหลากหลาย เครื่องมือประเมินที่สำคัญคือ ตัวนักประเมินเอง วิธีการรวบรวมสารสนเทศคือวิธีที่นักประเมินใช้ประสาทสัมผัสทุกส่วนรับรู้สภาพความจริง วิธีการที่ใช้เป็นหลัก ได้แก่ การสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interviews) การศึกษาเอกสาร (Documentary Study) เครื่องมือสำหรับรวบรวมข้อมูลนั้น อาจใช้เครื่องมือที่มีอยู่แล้วหรือสร้างใหม่ก็ได้ แต่ต้องเป็นเครื่องมือที่มีคุณภาพเหมาะสมกับคำถามและวัตถุประสงค์ของการประเมิน และเหมาะสมที่จะใช้กับกลุ่มตัวอย่างภายในเงื่อนไขเวลาและงบประมาณที่กำหนดไว้

7. การกำหนดเกณฑ์การประเมิน และวิเคราะห์ข้อมูล เกณฑ์การประเมิน (Evaluation Criteria) หมายถึง มาตรฐานการปฏิบัติงาน หรือผลงานที่ใช้เป็นหลักในการเปรียบเทียบว่าสิ่งที่ประเมินมีคุณภาพตามที่ต้องการหรือไม่ เกณฑ์การประเมินมีหลายแบบ เช่น เกณฑ์แบบอิงกลุ่มหรือ เกณฑ์แบบสัมพัทธ์ เกณฑ์แบบอิงมาตรฐานหรือเกณฑ์แบบสมบูรณ์ และเกณฑ์แบบอิงคนในการประเมินอาจใช้เกณฑ์ที่มีอยู่แล้วหรือสร้างขึ้นใหม่ก็ได้แต่ต้องเป็นที่ยอมรับของผู้ที่มีส่วนได้เสีย ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลในการประเมินเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนด เพื่อตัดสินคุณค่าของผลการดำเนินงานของโครงการและอธิบายสาเหตุ ปัจจัยและเงื่อนไขของความสำเร็จและความล้มเหลว

8. การรายงานผลและการใช้ประโยชน์ การรายงานผลการประเมินโดยทั่วไปนักประเมิน นิยมทำรายงานอย่างน้อย 3 ฉบับ ได้แก่ รายงานการประเมินฉบับผู้บริหารเป็นรายงานฉบับย่อที่มีการย่อ (Digest) ผลการประเมินเพื่อผลประโยชน์ในการกำหนดนโยบายรายงานการประเมินฉบับสมบูรณ์ที่มีรายละเอียดทางเทคนิค รวมทั้งผลการวิเคราะห์โดยละเอียด สำหรับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย นำไปใช้ประโยชน์ และรายงานสรุปผลการประเมินสำหรับผู้ใช้ประโยชน์ที่มีการสรุปประเด็น การประเมินและประเด็นที่ต้องพิจารณาต่อเนื่องในการปรับปรุงโครงการ

การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการประเมินตนเอง สร้างความรู้ร่วมกัน และทำงานร่วมกัน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดในงานพัฒนามีส่วนร่วมในการกำหนดประเด็นและ เนื้อหาการประเมินผล ออกแบบการประเมิน รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล และดำเนินงานตามผล การประเมิน

1. ลักษณะสำคัญของการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม สรุปสาระสำคัญของการประเมินผล แบบมีส่วนร่วมได้ดังนี้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2552, หน้า 559-561)

1.1 ส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ประชาชน กลุ่มเป้าหมายของโครงการ เจ้าหน้าที่ แหล่งทุน ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ ตลอดจนผู้ได้รับ ผลกระทบจากโครงการ

1.2 ส่งเสริมการเรียนรู้ การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้จาก ประสบการณ์จริงได้หลายมิติ เช่น วงจรของแผนและโครงการ ปัจจัยและทรัพยากร กระบวนการ ทำงาน ผลลัพธ์และผลกระทบที่เกิดขึ้น ปัจจัยที่มีต่อความสำเร็จและความล้มเหลว นอกจากนี้ยังได้ เรียนรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์และมิตรภาพ ที่สำคัญ คือ การสร้างความรู้ใหม่

1.3 มีความต่อเนื่อง การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเป็นวงจรที่ต่อเนื่องและเคลื่อนไป ข้างหน้า ประกอบด้วย การวิเคราะห์ การวางแผน การดำเนินงาน และการประเมินตนเอง แล้วจึง เคลื่อนไปสู่การวิเคราะห์ การวางแผนและการดำเนินงานต่อไปอีก

1.4 ใช้วิธีการและเครื่องมือหลายประเภท คือ สามารถเลือกใช้วิธีการและเครื่องมือในการประเมินผลแบบต่าง ๆ ได้หลายประเภท เพื่อให้เหมาะสมกับความรู้ ทักษะของผู้เข้าร่วม และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการประเมินผล ตลอดจนเอื้อให้เกิดการเรียนรู้แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะประชาชนผู้เกี่ยวข้องกับโครงการ

1.5 ให้ความสำคัญกับกระบวนการและผลของโครงการ ทุกคนสามารถระบุความคาดหวัง ความปรารถนาในอนาคตของตน ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ที่เป็นรูปธรรม สามารถที่จะเป็นผู้นำในกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับโครงการในการประเมินผลที่เกิดขึ้นกับตนเองได้

1.6 เน้นการใช้ประโยชน์ ใช้ประโยชน์จากผลการประเมินผลเพื่อการตัดสินใจ ปรับปรุงแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพื่อวางแผนดำเนินการต่อไป

2. วิธีการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม เรียกการประเมินผลแบบนี้ว่า เป็นการประเมินผลเชิงสร้างพลังอำนาจ (Empowerment Evaluation) เป็นวิธีการเชื่อมโยงตรวจสอบเชิงสังคมเข้ากับการศึกษาและการปฏิบัติ มีการดำเนินการในรูปของคณะกรรมการ มีผู้ประเมินซึ่งเป็นบุคคลภายนอก ร่วมดำเนินงานกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการ ให้ความสำคัญต่อกระบวนการสร้างความรู้ เน้นการประเมินร่วมกัน ให้คุณค่าแก่วัฒนธรรมชุมชน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สร้างและเผยแพร่ความรู้ใหม่

การประเมินผลแบบเสริมพลัง หลักการ (Principles) ของการประเมินผลแบบเสริมพลัง Fetterman & Wandersman (2007, p.188) ได้ระบุถึงหลักการสำคัญของการประเมินแบบเสริมพลัง ซึ่งเป็นฐานทางทฤษฎี คุณค่า และหลักคิดที่นำสู่การตัดสินใจ การประเมินในแนวทางแบบเสริมพลัง จะมีระบบคุณค่าและวิธีการร่วมกับแนวทางประเมินผลแบบอื่น ๆ อยู่บ้าง การประเมินแบบเสริมพลัง มีหลักการ 10 ข้อ เป็นตัวกำกับและเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะนำสู่การเสริมพลังและการกำหนดตนเองตามแนวทางของการประเมินแบบเสริมพลัง ดังนี้

1. การพัฒนาระดับขึ้น (Improvement) เป้าหมายของการประเมินแบบเสริมพลัง คือ การพัฒนาผู้มีส่วนได้เสีย เพื่อนำสู่การพัฒนาโครงการ องค์กรและชุมชน และช่วยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการทั้งหมดบรรลุผลลัพธ์โครงการตามที่คาดหวัง มุ่งใช้กระบวนการประเมินผลพัฒนางานให้ดีขึ้นกว่าครั้งที่ผ่านมา มีลักษณะเป็นทั้งการประเมินความก้าวหน้าและประเมินสรุปผล และมีข้อแตกต่างจากการประเมินแบบเดิมที่จะไม่ดำเนินกิจกรรมพัฒนา ผู้มีส่วนได้เสีย เนื่องจากยึดหลักการเรื่องความเป็นกลางของการประเมิน

2. ความเป็นเจ้าของชุมชน (Community Ownership) ผู้มีส่วนได้เสียในโครงการจะมีความรับผิดชอบต่อการออกแบบดำเนินการประเมินผลและนำข้อมูลที่ค้นพบไปสู่การปฏิบัติ เป็นเจ้าของแนวคิดในการบริหาร และการประเมินผล เป็นเจ้าของข้อมูลความรู้ที่เกิดขึ้นร่วมกัน

(Public Knowledge) กระบวนการนี้ทำให้มีส่วนได้เสียมีส่วนได้เสียมีสำนึกเอาธุระต่อโครงการ มีสำนึกในการดูแลสุขภาพของตนเองและต้องการควบคุมทิศทางรวมทั้งอนาคตของโครงการ ทั้งนี้การดำเนินการในด้านต่าง ๆ จะมีนักประเมินเป็นผู้ให้คำแนะนำและช่วยเหลือสร้างกระบวนการเรียนรู้

3. การไม่ตัดผู้มีส่วนได้เสียส่วนใดส่วนหนึ่งออกไป (Inclusion) ผู้มีส่วนได้เสียที่หลากหลาย เช่น ประชาชน ผู้รับผิดชอบโครงการในระดับต่าง ๆ และผู้เกี่ยวข้อง แม้จะได้รับผลโดยตรง เนื่องจากอยู่ห่างจากพื้นที่โครงการก็ยังคงได้รับเชิญให้เข้าร่วมและมีเหตุผลรองรับกลุ่มต้องเรียนรู้ ยอมรับในความแตกต่างหลากหลายร่วมกันตั้งแต่เริ่มโครงการ และเสริมสร้างทัศนคติว่าการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทั้งหลายเป็นสิ่งที่จำเป็น ทำให้ข้ออ่อนของแนวคิดโครงการเกิดขึ้นได้น้อยลง นอกจากจะช่วยให้ผู้มีส่วนได้เสียมีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการมีบทบาทในการกำกับจัดการและจัดสรรทรัพยากรประเภทต่าง ๆ ในโครงการและยังมีบทบาทในการกำกับระบบคิด ความเชื่อ คุณค่าและทัศนคติต่อโครงการอีกด้วย

4. ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Democratic Participation) การประเมินจะต้องให้คุณค่าหรือความหมายกับการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของทุกฝ่ายในการตัดสินใจในกระบวนการที่ใช้เพื่อนำไปสู่ข้อตกลงร่วม เช่น การพิจารณาอย่างไตร่ตรอง (Deliberation) การรับรู้ร่วม การสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Communicative Action) การปฏิบัติการร่วมกัน กระบวนการนี้ทำให้เกิดทักษะในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มที่แตกต่าง มีการวิเคราะห์การตัดสินใจที่นำสู่ความรับผิดชอบร่วมกัน กระบวนการจะนำสู่การเรียนรู้และศักยภาพในกระบวนการพัฒนาคุณภาพ ข้อตกลงในสังคมร่วมกัน เป็นการเปิดพื้นที่ทางการเมืองภาคประชาชนให้พัฒนาขึ้นได้ด้วย

5. ความเป็นธรรมในสังคม (Social Justice) การประเมินผลแนวทางนี้ต้องมุ่งผลสู่การพัฒนาโครงการที่นำสู่การพัฒนาความเสมอภาค มุ่งให้คนได้จัดการกับปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคม โดยพัฒนาสมรรถนะของกลุ่มคนเหล่านี้ด้านการประเมิน (Evaluative Capacity) ให้ยกระดับขึ้นในกระบวนการประเมินผลแบบเสริมพลัง ต้องมุ่งขจัดความไม่เท่าเทียมที่มักเกิดในกลุ่มผู้เสียเปรียบผู้พิการและคนชายขอบ เพื่อนำสู่การเข้าถึงการจัดสรรทรัพยากร โอกาส รวมทั้งอำนาจต่อรองอย่างเป็นธรรม

6. ความรู้ท้องถิ่น (Community Knowledge) ความรู้ความเข้าใจในบริบทข้อมูล ประสบการณ์และความรู้ของกลุ่มวัฒนธรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่น ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการร่วมกัน และความรู้จากประสบการณ์ (Tacit Knowledge) จะได้รับการให้คุณค่าเป็นพื้นฐาน นำสู่การตัดสินใจและตีความผลการประเมิน และการปรับใช้นวัตกรรมใหม่ ๆ ในโครงการ

7. ยุทธศาสตร์ที่วางอยู่บนหลักฐานเชิงประจักษ์ (Evidence-Based Strategies) มุ่งให้ความสำคัญต่อหลักฐานเชิงประจักษ์ เรียนรู้จากยุทธศาสตร์ที่ดำเนินการประสบผลสำเร็จมาแล้ว

ในบริบทนั้น ๆ เพื่อให้การดำเนินงานมีรากฐานมาจากประสบการณ์ที่จับต้องได้จริง แนวทางนี้จะช่วยประหยัดเวลาและทรัพยากร รวมทั้งตระหนักอยู่เสมอว่ากลยุทธ์และยุทธศาสตร์ที่นำมาทดลองใช้ใหม่จะต้องปรับให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมในบริบทนั้น ๆ

8. การพัฒนาสมรรถนะ (Capacity Building) มุ่งให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการพัฒนาสมรรถนะและศักยภาพจากการที่ได้ตัดสินใจและร่วมผลักดันโครงการด้วยกัน (Evaluation Capacity) โดยมีความเชื่อว่าผู้เกี่ยวข้องในภาคส่วนต่าง ๆ จะสามารถดำเนินการได้ หากได้รับการพัฒนาให้เรียนรู้เกี่ยวกับเครื่องมือที่ใช้ภายใต้สภาพแวดล้อมทางการเรียนรู้ที่เหมาะสม ด้วยศักยภาพที่พัฒนาขึ้นของผู้มีส่วนได้เสีย จะนำไปสู่ความสามารถในการพัฒนาคุณภาพการจัดการและคุณภาพผลงานตามมาด้วย (Program Capacity)

9. องค์กรเรียนรู้ (Organization Learning) การประเมินผลแนวทางนี้จะต้องมุ่งดำเนินงานที่เป็นระบบ มีวัฒนธรรมในการค้นหาและพัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาให้เกิดชุมชนของการเรียนรู้ การสะท้อนกลับ ทั้งระดับโครงการและองค์กร ซึ่งจะทำให้กลุ่มสามารถสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงและสิ่งท้าทายใหม่ ๆ ขณะที่ผลการประเมินแต่ละครั้งก็จะนำไปสู่การพัฒนาในระดับยิ่งขึ้นไป ทั้งนี้การตัดสินใจเรื่องใด ๆ ทุกครั้งต้องวางอยู่บนพื้นฐานข้อมูลและความรู้

10. ความรับผิดชอบ (Accountability) บุคคลทุกฝ่ายและองค์กร รวมทั้งแหล่งทุนจะต้องถือเป็นพันธะร่วมในการแสดงความรับผิดชอบต่อข้อสัญญา ข้อผูกมัดที่ทำพันธะสัญญาไว้อย่างเต็มใจ มีพันธะสัญญาต่อการผลักดันและส่งมอบผลลัพธ์โครงการ มีการพัฒนาการดำเนินงานให้ดีขึ้น โดยมุ่งเน้นผลด้านความยั่งยืนในระยะยาว ความรับผิดชอบที่กล่าวนี้หมายถึง ทั้งความรับผิดชอบในกระบวนการ (Process Accountability) และรับผิดชอบต่อผลงานที่ดำเนินการ (Result Based Accountability)

หลักการ 10 ประการนี้ มีความสำคัญทั้งหมดมิได้เรียงลำดับก่อนหลังหรือกำหนดให้ข้อใดมีความสำคัญกว่าข้อใด แต่ก็สามารถพิจารณาในเชิงกระบวนการและผลลัพธ์ได้ โดยหลักการรวม 4 ด้าน คือ การพัฒนาระดับขึ้น องค์กรเรียนรู้ ความเป็นธรรมในสังคม และการพัฒนาสมรรถนะ เป็นหลักการด้านผลลัพธ์ขณะที่หลักการที่เหลืออีก 6 ด้านนั้น ถือเป็นหลักการเชิงกระบวนการ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กรมสามัญศึกษา (2543) ศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการจัดกิจกรรมพัฒนาชุมชนของโรงเรียนมัธยมสังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอ่างทอง พบว่า อาจารย์รับรู้ว่าโรงเรียนได้ปฏิบัติตามเพียงด้านเดียวคือ ด้านการส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย สำหรับด้านเศรษฐกิจ ด้านสุขภาพพลานามัย ด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

และการให้การศึกษาแก่ชุมชน รับรู้ว่าโรงเรียนได้ปฏิบัติน้อย ผู้นำชุมชนรับรู้ว่าโรงเรียนได้ปฏิบัติมากเพียงด้านเดียวเช่นเดียวกัน คือ ด้านการส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย สำหรับด้านเศรษฐกิจ ด้านสุขภาพพลานามัย ด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และการให้การศึกษาแก่ชุมชน รับรู้ว่าโรงเรียนได้ปฏิบัติน้อย

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544) ศึกษาโครงการปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพผู้เรียน ในปีพุทธศักราช 2543 - 2544 โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาคุณภาพผู้เรียนด้วยวิธีการดำเนินการทั้งโรงเรียนแบบใช้การวิจัยเป็นฐาน พบว่า 1) การพัฒนาสมรรถนะของผู้บริหารโรงเรียนมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชน ชุมชนส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือ ผลการดำเนินงานที่ผ่านมา ทำให้ชุมชนมีความมั่นใจในวิธีการและคุณภาพในการจัดการศึกษาของสถานศึกษามาก ซึ่งส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการพัฒนาชุมชน 2) รูปแบบการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน พบว่า รูปแบบผู้นำตามประสาน คือ รูปแบบที่ผู้บริหาร ครู และชุมชน มีความพร้อมและตั้งใจที่จะพัฒนา รูปแบบนี้จะทำให้การปฏิบัติงานเป็นไปได้ง่าย ใช้เวลาน้อย 3) การเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ตาม การดำเนินงานต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และประเพณีของท้องถิ่นนั้น

ภาณุวิชญ์ ทองยิ้ม (2544) ศึกษา การสร้างตัวแบบเพื่อพัฒนาขีดความสามารถของผู้นำท้องถิ่นในการบริหารงานพัฒนาชนบทระดับหมู่บ้านด้านเศรษฐกิจครัวเรือน พบว่า ผู้นำท้องถิ่นไม่ให้ความสำคัญแก่ปัจจัยทรัพยากรในชุมชน การพัฒนาขีดความสามารถของผู้นำท้องถิ่นควรให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อปัจจัย การมีจิตใจเสียสละเพื่อส่วนรวมของผู้ปฏิบัติงาน และมีข้อเสนอแนะว่าควรพัฒนาเนื้อหาให้ผู้นำท้องถิ่นสามารถนำและประยุกต์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรบุคคลให้เกิดความสมดุล องค์กรร่วมและเป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมการพัฒนา ควรคำนึงถึงปัจจัยสำคัญที่กระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทำให้ขีดความสามารถลดลง และควรมีกรอบการกระตุ้นจิตสำนึกผู้นำท้องถิ่นผสมผสานกับระบบคุณค่าหรือระบบฐานความรู้เดิมของชาวบ้านให้มีความสมดุลในการพัฒนา

วิโรจน์ กระแสमुख (2544) ศึกษาคุณลักษณะของนักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ พบว่า องค์ประกอบคุณลักษณะของนักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มี 9 องค์ประกอบคือ ความรู้และความสามารถในการวิชาชีพ บุคลิกภาพอุปนิสัย ความรู้แวดล้อมสำหรับพัฒนางาน ความเชื่อ และอุดมการณ์ในการปฏิบัติงาน ความผูกพันต่อองค์กร ความสามารถเชิงเคราะห์และมีเหตุผลในการตัดสินใจ ความคิด และบุคลิกลักษณะเฉพาะตัว ต้นแบบหรือตัวอย่างที่ดี ความคล่องตัวกระฉับกระเฉงและมีอารมณ์ขัน

จำเริญ สีสม (2546) ศึกษาการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนตามการรับรู้ของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า การติดต่อสื่อสารระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นการสื่อสารทางเดียวไม่มีข้อมูลย้อนกลับ

วัฒนา บันเทิงสุข (2546) ศึกษาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านหนองดัดเค้า จังหวัดระยอง พบว่า จุดอ่อนของชุมชน คือ ผู้นำไม่ให้ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นและปฏิบัติงานเอื้อต่อการพัฒนาชุมชนได้น้อย ประชาชนขาดแรงจูงใจในการพัฒนางานภูมิปัญญาและไม่มีรูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนมาดำเนินการหารายได้ จุดแข็ง คือ ชุมชนมีทรัพยากรมีเอกลักษณ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ครัวภูมิปัญญามีหลายกลุ่ม กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพร คือ รวมกลุ่มผู้สนใจที่มีแนวคิดเดียวกัน เลือกกิจกรรมที่ปฏิบัติง่ายใช้ทุนน้อย ทุกคนที่ทำงานต้องมีความรู้และเข้าใจ แบ่งหน้าที่รับผิดชอบโดยสมาชิกเลือกกันเอง เลือกสถานที่ที่เอื้อและสะดวกต่อการทำงานของสมาชิก มีการประเมินผลการปฏิบัติงานและผลิตผลที่ตรงประเด็น ให้ความสำคัญและความเสมอภาคกับทุกคน เมื่อพบปัญหาต้องสามารถปรับเปลี่ยนวิธีการได้ทันที หลีกเลี่ยงความขัดแย้งในกลุ่มและบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกระดับ พัฒนาและปรับปรุงงาน สร้างขวัญและกำลังใจที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่ม

พระมหาสุทนต์ อาภากร (2549) ศึกษา องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องอานิสงส์และคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ในเทศกาลต่าง ๆ ของล้านนา เสนอแนะว่า องค์ความรู้และภูมิปัญญา จะได้รับการยอมรับและสืบทอดต่อไปได้ก็เพราะการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อเป็นการรักษามรดกทางปัญญา และนำมาสู่การประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ที่เหมาะสม

ปาริชาติ คุณปลื้ม (2548) ศึกษาการพัฒนารูปแบบองค์กรแห่งการเรียนรู้ของมหาวิทยาลัยเอกชนในประเทศไทย พบว่า ประเด็นที่ก่อให้เกิดความรอบรู้แห่งคนตามแนวคิดของ เซนกี ได้แก่ การสร้างแรงบันดาลใจให้เกิดความอยากที่จะเรียนรู้ และความสามารถปรับเปลี่ยนความกดดันในการทำงานให้เป็นแรงกระตุ้นนำมาสร้างสรรค์ผลงานได้ และการสร้างแบบจำลองความคิด ได้แก่ การมีทักษะในการฟังและมีการเปิดใจที่จะยอมรับความคิดเห็นของคนอื่นและการใช้แหล่งความรู้หลาย ๆ แหล่งเพื่อเป็นข้อมูลในการตัดสินใจ ส่วนแนวคิดของผู้บริหารมหาวิทยาลัยเอกชน พบว่า ประเด็นที่ก่อให้เกิดความรอบรู้แห่งคน ได้แก่ การมีสติและฝึกจิตใจให้มีความมุ่งมั่นในการใฝ่เรียนรู้ และการใช้ข้อมูล ข้อเท็จจริงและเหตุผลทุกครั้งในการวิเคราะห์และการตัดสินใจ

กรุณา พลใส (2549) ได้ศึกษา แนวทางพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ของสำนักงานอ้อยและน้ำตาล พบว่า การนำความรู้ใหม่ ๆ มาคิดพิจารณา ทบทวนค้นหาข้อมูลประกอบด้วยตัวเองเพื่อการพัฒนางาน โดยมองเห็นความสำเร็จขององค์กรเกิดจากความร่วมมือของเครือข่ายที่เกี่ยวข้องให้สนับสนุนการจัดการความรู้และทักษะที่ดีเพื่อการถ่ายทอดและวางแผนปฏิบัติงานตามภารกิจให้บรรลุตามเป้าหมายและพันธกิจขององค์กรอยู่ในระดับมาก ดังนั้น การนำความรู้ใหม่ ๆ

มาพิจารณาบทบาทและการจัดตั้งชุมชนนักปฏิบัติมีผลต่อการจัดการความรู้ภูมิปัญญาหมายความว่าความสำเร็จของการจัดการความรู้ ขึ้นอยู่กับการจัดการทรัพยากรมนุษย์

แสงเงิน ไกรนรา (2549) ศึกษากระบวนการทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายทอผ้า พบว่า กระบวนการทุนทางสังคมที่ช่วยให้เครือข่ายทอผ้าตำบลสัมปอมีการพัฒนาจนเกิดความเข้มแข็งนั้น ประกอบด้วย ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ และหน่วยงานภาคเอกชน ปัจจัยภายใน ได้แก่ 1) ผู้นำเครือข่ายที่ทำงานด้วยความเสียสละโปร่งใส 2) ระบบเครือข่ายที่ทำให้เกิดความเอื้ออาทรเกื้อกูล และความไว้วางใจกัน 3) การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทอผ้าจากอดีตถึงปัจจุบันที่ช่วยสร้างความรักหวงแหน ภาควิชาภูมิปัญญาชาวตำบลสัมปอและต้องการที่จะอนุรักษ์เอาไว้ 4) ระบบความเชื่ออันเนื่องมาจากประเพณี/วัฒนธรรมที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับเรื่องของผ้าไหมเอาไว้อย่างแนบแน่น

หทัยชนก คตะสมบุรณ์ (2549) ศึกษาการปรับตัวในวิถีทางของการพัฒนาชุมชนศึกษาเฉพาะกรณีการจัดการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า อดีตชุมชนมีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องโดยมีการปรับตัวในช่วงของการก่อตั้งระยะแรก ๆ โดยยอมรับการพัฒนาจากภาครัฐ แต่หลังจากชุมชนประสบปัญหาภัยพิบัติธรรมชาติที่เสื่อมโทรมลง ชุมชนได้มีการปรับตัว โดยมีการตั้งกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน จนประสบความสำเร็จ ความสำเร็จทำให้บทบาทภาครัฐเปลี่ยนไปเป็นผู้สนับสนุนส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการปัจจุบันมีการทำงานร่วมกันของหน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชนจะทำกิจกรรมพัฒนาร่วมกันในลักษณะใดภาคี โดยชุมชนจะเป็นตัวหลักในการดำเนินกิจกรรมข้อเสนอแนะ ควรนำเสนอข้อมูลหรือปัญหาของชุมชนเพื่อให้สาธารณะชนได้รับทราบและสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น โดยการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การสัมมนาทางวิชาการ และควรมีการประสานงานหรือประสานความร่วมมือกับภาครัฐในการสนับสนุนการพัฒนาชุมชนร่วมกัน

เจริญ หนูหืด (2549) ศึกษาทักษะของครูต่อการทำงานเครือข่ายในการเสริมสร้างทักษะชีวิตเยาวชน ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี พบว่า ภาพรวมด้านทักษะของครูต่อการทำงานเครือข่ายในการเสริมสร้างทักษะชีวิตเยาวชนนั้น โดยภาพรวมมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน เรียงจากด้านการรับรู้และความพึงพอใจในผลประโยชน์ร่วมกัน โดยเฉพาะด้านให้มีการสร้างจิตสำนึกให้สมาชิกของเครือข่ายคิดว่าตนมีส่วนสำคัญในการทำงานมากกว่าที่จะเป็นเพียงผู้สนับสนุนเท่านั้นและด้านการพึ่งพิงและการเสริมสร้างกันและกัน ด้านการฝึกกำลังเพื่อสร้างวิสัยทัศน์ร่วมและด้านเอกภาพในการทำงานตามลำดับ

ประภาภักดิ์ บัวเขียว (2549) ศึกษาทักษะของชุมชนเกี่ยวกับการบริหารงานชุมชนสัมพันธ์ของโรงเรียนเอกชนขนาดกลาง พบว่า ผู้นำมีปัญหาในด้านการบริหารชุมชนสัมพันธ์มากเป็นอันดับ

1ของแต่ละด้าน คือ ขาดการเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน ขาดการให้บริการข้อมูลข่าวสารแก่ชุมชน ขาดการร่วมมืออย่างจริงจังและขาดการสนับสนุนจากชุมชน นอกจากนี้ ผู้นำชุมชนได้ให้ข้อเสนอแนะในด้านการบริหารชุมชนสัมพันธ์ของโรงเรียนเอกชนขนาดกลางมากเป็นอันดับ 1 ของแต่ละด้าน ควรมีการเข้าร่วมกิจกรรมส่งเสริมภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น อยากให้มีกิจกรรมและการบริหารอย่างสม่ำเสมอ เช่น การบริหารห้องสมุด โรงเรียนและชุมชนควรร่วมมือกันพัฒนาทุก ๆ ด้าน ควรได้รับการสนับสนุนด้านความคิด เงิน แรงงาน และอุปกรณ์จากชุมชน

ชนินทร์ วะสินนท์ (2549) ศึกษาการจัดสวัสดิการชุมชนของเครือข่ายอินแปลง: กลไกกระบวนการจัดการตนเอง พบว่า 1) สวัสดิการชุมชนเครือข่ายอินแปลง มีลักษณะบูรณาการทุกองค์ประกอบของชีวิต ได้แก่ การศึกษา สุขภาพ เศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง ความมั่นคงในชีวิต และการบริการสังคม มีลักษณะเชื่อมโยงต่อเนื่องจากการสร้างฐานการอยู่การกินไปสู่การสร้างเศรษฐกิจชุมชน 2) กลไก มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันเป็นพลังอำนาจของชุมชน ได้แก่ บุคคลในชุมชนมีความมุ่งมั่น องค์ความรู้ที่เป็นรากเหง้าของคน วัฒนธรรมการพึ่งพาอาศัยกัน และความหลากหลายของชุมชนเครือข่าย โครงสร้างการจัดการที่เอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความเป็นเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ และการสื่อสารแนวราบ 3) การจัดสวัสดิการชุมชน เกิดจาก การรวมกลุ่มของชาวบ้าน ค้นหาศักยภาพของตนเอง การยกระดับการเรียนรู้สู่การปฏิบัติ การจัดการเครือข่ายขยายการเรียนรู้

กนกรัตน์ ยศไกร (2549) ศึกษาพลังชุมชนและการบูรณาการเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาชุมชนพุทธ มุสลิมและอำเภอบางบาลในประเทศไทย พบว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนในชุมชน ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียม เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนชาวพุทธ ชาวบ้านมีจิตสำนึกชุมชนร่วมกันสูง

สุวิดา แสงสีหนาท (2549) ศึกษาภูมิปัญญาบูรณาการบนฐานคิดพุทธปรัชญา: ยุทธศาสตร์ทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทย พบว่า มียุทธศาสตร์การพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอนมีขั้นตอนในการปฏิบัติจริง เริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนทิวทัศน์ หรือปรัชญาการมองโลกให้ความหมายใหม่ต่อการปฏิบัติ และการพัฒนานุคคลก็คือ การพัฒนาระดับชุมชนอย่างแยกกันไม่ออก ยุทธศาสตร์การพัฒนามีทั้งระดับแนววิถีระดับบุคคลและชุมชน แนวกว้างในระดับสังคมและระดับโลก

สมหมาย แจ่มกระจ่าง และคณะ (2551) ศึกษาการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน: กรณีศึกษาการจัดทำแผนชุมชนเทศบาลตำบลบางพระ พบว่า 1) ชุมชนมีปัญหาและความต้องการด้านโครงสร้างชุมชนและด้านสังคมเพิ่มขึ้น เช่น แสงสว่างสาธารณะ การเพิ่มรายได้ และการส่งเสริมสุขภาพ 2) ประชาชนมีส่วนร่วมและมีความสามารถในการจัดทำแผนชุมชนได้

สอดคล้องกับความต้องการ และมีแนวทางพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ 3) ประชาชนได้เรียนรู้ มีทักษะ และประสบการณ์ในการพัฒนาชุมชนร่วมกันจัดทำแผนชุมชน

ผลการวิจัยดังกล่าว สรุปได้ว่า ชุมชนมีทรัพยากรมาก มีความต้องการโครงสร้างพื้นฐาน และสวัสดิการชุมชน ผู้นำทางการศึกษามีปัญหาการบริหารชุมชนสัมพันธ์และขาดการร่วมมืออย่างจริงจัง ผู้นำท้องถิ่นไม่ให้ความสำคัญปัจจัยทรัพยากร ความสัมพันธ์ทำให้เกิดพลังชุมชน การปรับตัวเกิดจากการตั้งกลุ่มทำงานร่วมกัน สวัสดิการมีลักษณะบูรณาการทุกองค์ประกอบของชีวิต ปัจจัยภายนอก ภายใน และระบบความเชื่อที่เชื่อมโยงเกิดจิตสำนึกและเครือข่ายความคิด จิตสำนึกวิพากษ์ มีสติและฝึกจิตใจให้มีความมุ่งมั่นในการใฝ่เรียนใฝ่รู้เกิด ความสมดุลในการใช้ ข้อมูล ยุทธศาสตร์การพัฒนา ดำเนินการเป็นขั้นเป็นตอนในการปฏิบัติ และนักพัฒนาต้องมีความรู้ ความเชื่อ อุทิศการณืคล่องแคล่ว กระฉับกระเฉง และมีอารมณ์ขัน